

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

GRABŠTEJN V REGIONÁLNÍ LITERATUŘE 19. - 21. STOLETÍ (PROMĚNY HISTORICKÉHO VÝKLADU)

Bakalářská práce

Studijní program: B7507 – Specializace v pedagogice
Studijní obory: 6107R023 – Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
7105R056 – Historie se zaměřením na vzdělávání
Autor práce: **Monika Dřevíková**
Vedoucí práce: PhDr. Milan Svoboda, Ph.D.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Monika Dřevíková**
Osobní číslo: **P10000359**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
Historie se zaměřením na vzdělávání**
Název tématu: **Grabštejn v regionální literatuře 19. - 21. století (Proměny
historického výkladu)**
Zadávající katedra: **Katedra historie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cíl: Studentka vytvoří soustavný přehled historického (regionálního) výkladu o dějinách šlechtického sídla Grabštejn, jak byl prezentován v 19. a 20. století (až do roku 2011). Odliší typologii výkladu z hlediska adresáta (odborný, populárně naučný, vlastivědný, turistický atp.) a proměny historického diskurzu (historický, kastelologický, architektonický, uměnovědný atd.). Jedná se o nejširší možné, komplexní shromáždění literatury k tématu a o její ocenění, stejně tak o proměny výkladu regionálních autorů i úzce specializovaných odborníků. Na tomto základě studentka stanoví nejen relevanci nalezených publikací, nýbrž i oborový vývoj v regionálním bádání.

Požadavky: znalost němčiny, paleografické dovednosti

Metody: deskriptivní, analytická, syntetická, komparativní Klíčová slova: Grabštejn, Hrádek nad Nisou, Chotyně, hrad, zámek, region, historiografie, architektura, dějiny umění Key words: Grabštejn-Grafenstein, Hrádek nad Nisou-Grottau, Chotyně-Ketten, Castle, Palace, Region, Historiography, Architecture, History of Arts

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Milan Svoboda, Ph.D.

Katedra historie

Datum zadání bakalářské práce: **27. dubna 2012**

Termín odevzdání bakalářské práce: **26. dubna 2013**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.

děkan

L.S.

PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D.

vedoucí katedry

V Liberci dne 27. dubna 2012

Příloha zadání bakalářské práce

Seznam odborné literatury:

Prameny:

Národní památkový ústav, ú. o. p. v Liberci
Severočeské muzeum Liberec, sbírky fotografií
SOA Litoměřice, pracoviště Státní okresní archiv Liberec
Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, f. Vs Grabštejn

Literatura:

Anděl, R.; Kabíček, J. 1962: Hrady a zámky severočeského kraje, Liberec;
Čermák, P. 1991: Convictus: Mezinárodní nadace na záchranu a další využití hradu Grabštejn, Liberec;
Durdík, T. 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů, Praha;
Durdík, T. 1992: Hrady severních Čech, Praha;
Fučíková, E. 2001: Státní hrad Grabštejn, Ústí nad Labem; Girsá, R.; Pavlíková, M. 2003: Státní hrad Grabštejn, Praha;
Heber, F. A. 2006: České hrady, zámky a tvrze 2, Severní Čechy, Praha;
Sedláček, A. 1997: Hrady, zámky a tvrze království Českého 10, Boleslavsko, Praha;
Müller, R. 1903: Schloss Grafenstein, in: JDGJI, s. 33-35;
Neuhäuser, J. 1928: Das Burgendreieck bei Grottau, in: JDGJI, s. 37-48;
Neuhäuser, J. 1940: Schloss Grafenstein, in: JDGJI, s. 97-103; Gabriel, F. 1997: Hrad Grabštejn, in: Jizerská Kóta: Kulturní a společenská revue severovýchodních Čech, s. 37-40;
Girsá, V. 2001: Dvě nádvoří. (K problematice konzervační opravy exteriérů památek na aktuálních příkladech z praxe), in: ZPP, č. 8, s. 248-253;
Girsá, V.; Hanzl, M. 2003: Rehabilitace další části interiérů hradu Grabštejn, in: ZPP, č. 1, s. 3-9;
Chabičová, P. 2005: Kaple svaté Barbory na Grabštejně, in: Miscellanea ze semináře starších dějin. Olomouc, s. 71-89;
Křížová, K. 2006: Rozšíření památkové interiérové instalace na Grabštejně, in: ZPP, č. 1, s. 48-54;
Křížová, K. 2002: Nová interiérová instalace na Grabštejně, in: ZPP, č. 3, s. 54-58;
Sedlák, J. 2003: Grabštejnská sklepení zpřístupněna, in: ZPP, č. 1, s. 10-11;
Šťovíček, J. 2005: Renesanční bibliofil dr. Jiří Mehl ze Střelice, FN VI, s. 6-23;
Vondráčková, J. 2003: Purkrabí z Donína na Grabštejně, in: ÚSH 2003/1, s. 245-270.

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum: 27. 6. 2014

Podpis:

Poděkování

Touto cestou bych ráda poděkovala zaměstnancům Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště Liberec, zaměstnancům Státního okresního archivu v Liberci, Krajské vědecké knihovny v Liberci, Severočeského muzea v Liberci a Veterinární základně Grabštejn (dolní zámek) za poskytnutou pomoc při hledání materiálů ke studiu pro tuto bakalářskou práci. Děkuji celé své rodině za pomoc a podporu při překladu cizojazyčných textů.

Zároveň bych také ráda poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce PhDr. Milanu Svobodovi, Ph.D., který mi s prací aktivně pomáhal. Mnohokrát děkuji za vynaložené úsilí, ochotu a cenné rady, které značně přispěly ke kvalitě mé bakalářské práce.

Anotace

Práce podává soustavný přehled historického (regionálního) výkladu o dějinách šlechtického sídla Grabštejn, jak byl prezentován v 19. a 21. století (až do roku 2011). Pro lepší orientaci je práce rozdělena do čtyř částí, které na sebe chronologicky navazují. Vzhledem k důležitosti dvou německy psaných textů jsem se rozhodla uvést jako součást díla jejich překlady, které jsou předpokladem správného uchopení tématu hradu Grabštejn v první polovině 19. století. Na základě podrobné analýzy textů z hlediska jejich autora, datace, místa vydání jsem sestavila ucelený seznam publikací, jež se váží k hradu a zámku Grabštejn. Celá práce byla vytvořena na základě dostupných archivních pramenů, regionální literatury a stavebně historických průzkumů NPÚ v Liberci.

Klíčová slova: Grabštejn–Grafenstein, Chotyně–Ketten, Hrádek nad Nisou–Grottau, hrad, zámek, region, historiografie, architektura, dějiny umění, renesance.

Annotation

The thesis provides a systematic overview of the (regional) historical interpretation of the history of the aristocratic residence Grabštejn, focusing on its representation in the 19th and 21st centuries (until 2011). For a better orientation, the thesis is divided into four parts in a chronological succession. Considering the importance of two German texts, I decided to incorporate their translation as a part of the thesis, since they are a prerequisite for a correct understanding of the topic of Grabštejn in the first half of the 19th century. Based on a detailed analysis of the texts in terms of their author, dating and place of publishing, I made a comprehensive list of publications connected to the castle and palace Grabštejn. The whole thesis was made on the basis of available archival sources, regional literature and architectural-historical surveys of the National Heritage Institute in Liberec.

Key words: Grabštejn-Grafenstein, Chotyně-Ketten, Hrádek nad Nisou-Grottau, the castle, the palace, the region, the historiography, the architecture, the history of art, the renaissance.

Obsah

ÚVOD	10
1. GRABŠTEJN V DOBĚ PŘEDOSVÍCENSKÉ	11
1.1. Miscellanea historica regni Bohemiae III. (1681)	11
1.2. Poselkyně starých příběhův českých (1700)	11
2. LITERATURA V DOBĚ OSVÍCENSTVÍ	12
2.1. Topographie des Königreichs Böhmen IV. (1795)	12
3. LITERATURA V 19. STOLETÍ	13
3.1. Německy psaná literatura	13
3.1.1. Das Königreich Böhmen II. (1834)	13
3.1.2. Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser II. (1843)	14
3.1.3. Album der Burgen und Schlösser im Königreiche Böhmen (1881)	15
3.2. Česky psaná literatura	16
3.2.1. Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618 (1882)	16
3.2.2. Hrad Grabštejn, in: Hrady, zámky a tvrze Království Českého X. (1895)	18
4. LITERATURA DO ROKU 1945	19
4.1. Německojazyčná literatura	19
4.1.1. Schloss Grafenstein, in: JDGJI (1903)	19
4.1.2. Schloss Grafenstein, in: JDGJI (1940)	21
4.2. Českojazyčná literatura	23
4.2.1. České dějiny (1938)	23
5. LITERATURA V LETECH 1945 AŽ 1989	24
5.1. Místní jména v Čechách I. (1947)	24
5.2. Hrad Grabštejn, in: Hrady a zámky severočeského kraje (1962) a Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: Severní Čechy	25
5.3. Hrad Grabštejn (1971–1973) a Hrad Grabštejn, in: České hrady I. (1976)	27
5.4. Grabštejn. Stavebně historický průzkum hradu a zámku (1979)	30
5.5. Convictus: Mezinárodní nadace na záchranu a další využití hradu Grabštejn (1991)	33
5.6. Grabštejn, in: Hrady severních Čech (1992) a Grabštejn, in: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů (1999)	34
5.7. Stavebně historický průzkum hradu Grabštejn (1994) a Hrad Grabštejn, in: Jizerská kóta (1997)	35
6. LITERATURA V LETECH 1989 AŽ 2012	37
6.1. Samostatná studie	37
6.1.1. Hrad Grabštejn (2001)	37
6.2. Články	39

6.2.1.	<i>Dvě nádvoří, in: ZPP (2001); Rehabilitace dalších částí interiérů hradu Grabštejn (2003) a Státní hrad Grabštejn (2003)</i>	39
6.2.2.	<i>Nová interiérová instalace na Grabštejně, in: ZPP (2002) a Rozšíření památkové interiérové instalace na Grabštejně, in: ZPP (2006)</i>	40
6.2.3.	<i>Purkrabí z Donína na Grabštejně, in: ÚSH (2003)</i>	41
6.2.4.	<i>Grabštejnská sklepení zpřístupněna, in: ZPP (2003)</i>	43
6.2.5.	<i>Opevněné postavení obláhatelů hradu Grabštejna, in: CB (2004)</i>	43
6.2.6.	<i>Kaple svaté Barbory na Grabštejně, in: Miscellanea ze semináře starších dějin (2005)</i>	44
6.2.7.	<i>Renesanční bibliofil dr. Jiří Mehl ze Střelice (2005)</i>	46
6.3.	Stavebně historický průzkum	47
6.3.1.	<i>Grabštejn. Areál starého a nového zámku, poplužní dvůr a další vrchnostenské stavby (2009)</i>	47
6.4.	Bakalářská práce.....	48
6.4.1.	<i>Hrad Grabštejn — historie, stavební vývoj, architektonické a dispoziční řešení (2008)</i>	48
6.4.2.	<i>Kaple sv. Barbory na Grabštejně (2009)</i>	48
ZÁVĚR		49
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY		52
PŘÍLOHY		57

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AVU – Akademie výtvarných umění

c. k. – císařsko-královský

č. - číslo

ČR – Česká republika

ČSAV – Československá akademie věd

ČVUT – České vysoké učení technické v Praze

FF – Filozofická fakulta

FN – Fontes Nissae

ICOMOS – International Council On Monumental and Sites (český překlad: Mezinárodní rada pro památky a sídla)

JDGJI – Jahrbuch des Deutschen Gebirgsvereines für das Jeschken und Isergebirge

jm. – jméno

lid. – lidově

MNO – Ministerstvo národní obrany

např. – například

něm. – německy

NPÚ – Národní památkový ústav

pův. – původně

r. – rok

s. – strana

stol. – století

SÚRPMO – Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů (později Společnost pro rekonstrukci památkových měst a objektů)

SOkA – Státní okresní archiv

tj. – to je

tzv. – tak zvaně

ú. o. p. – územní odborné pracoviště

UK – Univerzita Karlova v Praze

ÚSH – Ústecký sborník historický

ZPP – Zprávy památkové péče (časopis vydávaný NPÚ)

ÚVOD

Tato práce se věnuje hradu a zámku Grabštejn, jenž se nachází asi 18 km severozápadně od Liberce a 5 km jihovýchodně od Žitavy v obci Chotyně. Obec leží nedaleko města Hrádek nad Nisou, při hranicích s Polskem a Německem.

Hrad byl v průběhu dvacátého století spravován především armádou. Dolní zámecký areál obývá od roku 1953 speciální armádní jednotka pro výcvik psů spolu s veterinární základnou. Horní zámecký areál opustila československá armáda roku 1989. V devadesátých letech se zároveň začalo s jednotlivými rekonstrukcemi hradu kvůli jeho havarijnímu stavu. Nyní již jsou tyto rekonstrukce ve finální fázi a hrad slouží návštěvníkům nejen severočeského kraje jako atraktivní turistická památka.

Ve své práci se zaměřuji na jednotlivé texty týkající se hradu a zámku Grabštejn, který se momentálně nachází pod správou NPÚ, ú. o. p. v Liberci. Cílem mého textu je rozdělení těchto dostupných prací do jednotlivých časových období a jejich bližší analýza v souvislosti s dobou, ve které byly texty vydány. Velký důraz je kladen na samotné autory děl, literární styl a cílového čtenáře.

Součástí práce jsou také dva samostatné překlady článků. Ty pocházejí z první poloviny 20. století. Původní texty jsou otištěny švabachem v německém jazyce. Oba dva pocházejí ze sborníku vydávaného v Liberci. Cílem této samostatné práce byl mj. kvalitní překlad obou textů za použití historických slovníků a znalostí místního názvosloví, kupříkladu Gickelsberg.¹

Dílo může sloužit další badatelům, studujícím hrad a zámek Grabštejn, jako výchozí bod. Z bakalářské práce je také možné využít překlady, které tvoří přílohu. Autory jednotlivých článků jsou historici, kastellologové, archeologové či odborníci v oblasti výtvarného umění. Tito specialisté často zaměřují svůj zájem také na kapli sv. Barbory, nedílnou součást hradu a zámku Grabštejn. Odlišnost zkoumaných textů a jejich zařazení do jednotlivých období jsou nejen důkazem toho, co bylo napsáno o hradě v průběhu staletí, ale také jak se měnilo literární uchopení místa a památky až do současnosti.

¹ Český překlad: Výhledy čili Kohout – jedná se o kopec nad Horním Vítkovem, vesnicí v severních Čechách.

1. GRABŠTEJN V DOBĚ PŘEDOSVÍCENSKÉ

1.1. *Miscellanea historica regni Bohemiae III. (1681)*

Bohuslav Balbín, celým jménem Bohuslav Ludvík Balbín z Vorličné, byl knězem řádu Tovaryšstva Ježíšova, spisovatelem, pedagogem a obhájcem českého národa v období po třicetileté válce. Vzhledem k tomu, že Balbín svou spisovatelskou činnost vykonával v době barokní, je třeba poukázat na tehdejší hojné používání latiny. Svá díla publikoval především v latinském jazyce. Velkou část svého života působil jako učitel, jenž se snažil své žáky podporovat ve studiu dějin a vzbuzovat v nich národní cítění. Alespoň tak to vysvětlovali vlastenci v 19. století. Z mnoha jeho prací nás zajímá především dílo s názvem *Rozmanitosti z historie Království českého*.²

Balbín původně plánoval až 30 svazků výše uvedeného díla, v nichž chtěl vylíčit krásy a ctnosti země české, avšak 28. listopadu 1688 zemřel. Hrad Grabštejn zmiňuje jakožto součást obecného výčtu krás a rozmanitostí Českého království pouze několika slovy. Balbín vyzdvihuje hrad Grabštejn především jako silný obranný bod české země. Přiznává, že informace má jen z doslechu a nikdy zde nebyl, pouze slyšel vyprávět, že hrad stojí na mramorové skále, obdobně jako Pernštejn na Moravě.³

Práce se svého prvního vydání dočkala až po autorově smrti v období národního obrození. Přesto, že celá zmínka čítá pouze dvě krátké věty, je pro nás jasným důkazem, že hrad Grabštejn se již v této době zapsal do povědomí historiků, pravděpodobně díky své poloze při hranicích s Horní Lužicí a Saskem. Balbín se zaměřuje především na ochranné postavení Grabštejna v pohraničí Českého království a dále již hradu nevěnuje žádnou pozornost.

1.2. *Poselkyně starých příběhů českých (1700)*

Jan František Beckovský byl katolickým knězem, historikem a spisovatelem. O jeho životě nevíme mnoho, snad jen několik základních údajů týkajících se jeho působení v řeholním řádu. Jan František Beckovský se narodil roku 1658 v Německém Brodě (nyní Havlíčkově). Roku 1680 odešel studovat do Vídně, kde se zabýval rétorikou, poezií a historií. V době jeho pobytu zachvátila Vídeň morová epidemie, která si vyžádala na 70 000 obětí. Tato zkušenost jej s největší pravděpodobností inspirovala ke studiu teologie. Kolem roku 1685 Jan František

² *Balbín Bohuslav*. In: Ottův slovník naučný 4. Praha 1890, s. 114.

³ Balbín, B. *Miscellanea historica regni Bohemiae III*. Praha 1681, s. 89.

Beckovský složil řeholní slib rytířského řádu křížovníků s červenou hvězdou. Po vysvěcení na kněze roku 1688 se 11 let věnoval správě klášterní kuchyně a knihovny. Tak ukládal řeholní řád. Od roku 1699 až do své smrti roku 1725 vykonával funkci správce špitálu Anežky České v Praze.⁴

Pro své kněžské povinnosti často cestoval a poznával památky českých i jiných zemí. Zajímal se nejen o teologii a historii, ale také o botaniku. Svá díla psal nejen latinsky, německy, ale především česky. Nejvýznamnější je dílo kronikářské *Poselkyně starých příběhův českých*. Impulsem pro napsání knihy byla zastaralost kroniky Václava Hájka z Libočan. Jan František Beckovský jeho dílo v mnoha ohledech přepracoval, i když se snažil zachovat některé prvky z Hájkovy kroniky. *Poselkyně starých příběhův českých* je dvousvazkové dílo. První svazek je veden do roku 1526. Tato část přímo nahrazovala Hájkovu kroniku českou, o kterou byl velký zájem. Druhý svazek začíná rokem 1526 a končí roku 1715. Za autorova života nevyšlo dílo celé, edici dokončil až Antonín Rezek v druhé polovině 19. století.

Ze zmínek vážících se k hradu Grabštejn existuje pouze jedna krátká, leč výstižná věta. „*Dne 9. dubna z nepozornosti opatrovníka hlásnýho velká věž na hradě Graffenstein řečeném s všemi zvony v noci shořela.*“⁵ Avšak i takováto stručná zmínka může odpovědět na mnohé otázky. Jan František Beckovský tuto událost datuje do roku 1622. Tedy do doby, kdy se hrad Grabštejn nacházel v držení Jana, pána z Černhauzu, Bolkenhainu na Mitvaldě, Šenfeldu a Vlčkovcích. Z této nepřiliš dlouhé věty se dozvídáme rozsah (aspoň zhruba) a důvod vzniku požáru.

2. LITERATURA V DOBĚ OSVÍCENSTVÍ

2.1. Topographie des Königreichs Böhmen IV. (1795)

Jaroslav Schaller je jedním z nejstarších topografů a životopisců v Čechách. Narodil se v březnu roku 1738 v Konopišti. Zabýval se především pedagogickou činností v Kroměříži, Benešově a v Litoměřicích. Působil jako učitel a vychovatel. V letech 1765 až 1771 pracoval jako vychovatel hraběte Nostice-Rienecka. V roce 1772 odešel do Mikulova, kde se nadále věnoval pedagogické činnosti.⁶

⁴ Beckovský Jan František. In: Biografický slovník českých zemí 4. Praha: Libri, 2006, s. 315.

⁵ BECKOVSKÝ, Jan František. *Poselkyně starých příběhův českých*. Ed. Antonín Rezek. Praha 1879, s. 378.

⁶ BARTUŠEK, Václav. *Piarista Jaroslav Schaller - nejslavnější rodák ze zámku Konopiště*. In: Jiskra. 49/2008, č. 10, s. 3.

V roce 1775 se J. Schaller vrátil do služeb Nosticů především jako vychovatel mladého hraběte Františka Antonína. Zde začala jeho badatelská činnost, studium topografie a historie pod záštitou piaristického řádu.⁷ *Topographie des Königreichs Böhmen IV.* je součástí patnáctisvazkového díla. Ve svém textu se zabývá popisem historických území. Nás bude zajímat pouze část vztahující se k hradu Grabštejn.

Schaller ve své práci neuvádí žádné nové zdroje, pouze úryvek z díla výše uvedeného B. Balbína. Krom toho se zmiňuje o kapli sv. Barbory, kterou nechal vystavět Jiří Mehl ze Střelice roku 1569.⁸ I u Schallera se dá předpokládat, že hradní a zámecký areál nenavštívil a pokud ano, upoutala jej pouze zámecká kaple. Pro nás je důležitá právě tato zmínka vážící se ke kapli sv. Barbory, která přesně vymezuje dobu jejího vzniku. Avšak krom této informace práce nepřináší samostatný popis hradu. Stejně tak tomu je u děl předchozích.

3. LITERATURA V 19. STOLETÍ

3.1. Německy psaná literatura

3.1.1. *Das Königreich Böhmen II.* (1834)

Johann Gottfried Sommer byl známý německý spisovatel a topograf, narozený roku 1782. Velkou část svého života vykonával učitelskou činnost. Roku 1809 odešel do Prahy, kde se živil především jako domácí učitel.⁹ Zabýval se zvláště studiem zeměpisu a jazyka, mohli bychom říci filologií. Známy byl také jako vydavatel *Taschenbuche zur Verbreitung geographischer Kenntnisse*. Nás však bude zajímat šestnáctidílná práce s názvem *Das Königreich Böhmen*. O hradu Grabštejn pojednává svazek druhý.

V Sommerově díle se uvádí, že Grabštejn stojí na žulové skále. Autor se domnívá, že hrad byl založen roku 1044. Současnou podobu připisuje majitelům hradu, pánům z Donína. Kanceláře a úřednické byty se nacházejí v zámku, který byl pro tyto účely upraven roku 1818.¹⁰ Z popisu je patrné, že hrad stojí na žulové skále. Lze tedy usuzovat, že Sommer vychází ze staršího díla, od B. Balbína. Ten však píše o skále mramorové. Autor se domnívá, že hrad byl založen roku 1044, ale první doložená zpráva vztahující se k hradu Grabštejn pochází z kroniky opata Neplacha z roku 1277.

⁷ Tamtéž.

⁸ SCHALLER, Jaroslav. *Topographie des Königreichs Böhmen IV.* Praha 1795, s. 280.

⁹ *Johann Gottfried Sommer*. In: Ottův slovník naučný 24. Praha 1906, s. 672 – 673.

¹⁰ SOMMER, Johann Gottfried. *Das Königreich Böhmen. Zweiter Band.* Prag, 1834, s. 283.

3.1.2. *Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser II. (1843)*

František Alexander Heber se narodil v červenci roku 1815 v Třebekově. Ve čtyřicátých letech 19. století se začal v Praze učit obchodnickému povolání. Po vyučení odešel do Zbirohu, kde se roku 1839 oženil. Po nehodě ve svém obchodě, který založil v centru města, měl zcela nepoužitelnou levou ruku. Obchod proto přenechal své ženě a odešel zpět do Prahy. Od této doby se věnoval především sběru informací ke svému stěžejnímu dílu *České hrady, pevnosti a tvrze*. Při této práci zemřel roku 1849 v Náchodě.¹¹

Svou prací inspiroval mnohé další historiky k napsání vlastivědně-historických děl zaměřujících se na hrady, zámky a tvrze Království českého. Avšak o F. A. Heberovi bychom spíše měli mluvit jako o vědeckém nadšenci v oblasti historie. České hrady, pevnosti a tvrze jsou několikasvazkovým dílem. Přitom můžeme říci, že texty první poloviny 19. století mají svým zpracováním zprvu spíše romantický charakter. V pozdějších pracích najdeme již více informací podložených historickými prameny jako je kupříkladu výše uvedený B. Balbín.¹² Zde můžeme předpokládat, že Heber ovládal nejen češtinu, ale také latinu.

V jeho knize nenalezneme samostatnou kapitolu zabývající se hradem Grabštejn. Zmínky o něm jsou většinou součástí jiné kapitoly s názvem *Roimund*. Důkazem toho je i podtitul *Roimund bei Grafenstein*. Ve své práci vycházím z českého překladu vydaného roku 2006. Krátké úryvky týkající se Grabštejna jsou součástí druhého svazku. F. A. Heber o hradě Grabštejn píše:

„Rozhled, který se rozevře před očima z vyhlídky nad lesovnou s příhodným jménem ‘Radostná výšina’ do rajského žitavského údolního kotle a na Landeskrone u Zhořelce rýsující se v pozadí hrad Grabštejn a velmi malebné blízké výšiny, je mimořádně půvabný a lesovna si vskutku své jméno zaslouží.“¹³

Další zmínky se většinou týkají pouze pánů z Donína, kteří jsou jak s Roimundem, tak s Grabštejnem spjati. Již v této krátké citované části spatřujeme romantizující pohled, podobající se kupříkladu pozdějším J. Neuhäuserovi, který ve svém článku taktéž popisuje malebnost krajiny.¹⁴

¹¹ SLAVÍK, J. 150. výročí úmrtí Františka Alexandra Hebera. In: ZPP 60/2000, č. 1, s. 18-19.

¹² HEBER, Franz Alexander. *České hrady, zámky a tvrze: Druhý díl, Severní Čechy*. (Překlad Irena Bukačová). Praha: Argo, 2006, s. 331.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ NEUHÄUSER, Josef. *Schloss Grafenstein*. In: JDGJI. Reichenberg 1940, s. 97.

3.1.3. *Album der Burgen und Schlösser im Königreiche Böhmen (1881)*

Friedrich Bernau (nebo také *Bedřich Bačkora*) byl vlastivědcem a badatelem narozeným v srpnu 1849 v Praze. Pocházel z učitelské rodiny. Jeho otec se jmenoval Josef Množislav Bačkora, proto v křestním listu nacházíme pouze české jméno Přemysl Cyril. Spolu se svým bratrem Štěpánem a mnoha dalšími umělci zakládali také ochotnické divadlo. Rodinné prostředí bylo ryze vlastenecké. Mělo proto velký vliv na zájem o národní historii. Během svého studia na obchodní akademii, které ukončil roku 1868, ovládl několik jazyků – češtinu, němčinu, angličtinu, francouzštinu, italštinu a polštinu. Nepřestával se zajímat také o historii, kdy jej inspirovalo starší dílo tehdy již zesnulého historika a archeologa Františka Alexandra Hebera nejen o českých hradech (*Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser*).¹⁵

V roce 1868 přišel jeho otec o zaměstnání z politických důvodů, a tak se mladý Přemysl živil nejprve prací v cukrovaru v Třeboveticích u Hořic, poté jako účetní v pražské obecní plynárně a od roku 1870 nastoupil do pojišťovny „Praha“. Rok nato vydal své první literární dílo, překlad veršovaného románu polského autora Sewerina Goszczynského Zámek Kaňovský. Výtěžek z prodeje věnoval na rekonstrukci hradní kaple na Bezdězu. Po dvou letech přijal práci účetního v Radonicích u Kadaně. Zde se oženil a roku 1874 obdržel souhlas c. k. místodržitelství s úřední změnou českého jména Přemysl Cyril Bačkora na Friedrich Bernau. Domnívám se, že tak učinil z dobových politických důvodů. Vydal několik historických prací týkajících se především českých hradů, psal historické články do chomutovského časopisu *Comotovia*.

Jeho nejvýznamnějším dílem je *Album hradů a zámků v Království českém* (originální název *Album der Burgen und Schlösser im Königreiche Böhmen*). Původním záměrem byla několikasvazková práce skládající se z jednotlivých sešitů. Roku 1881 vyšel první díl pod záštitou nakladatelství bratří Butterů v Žatci. Dílo Friedricha Bernaua mělo mít až šest svazků doplněných mnoha původními ilustracemi. Přes slibný začátek vyšel pouze první díl a poté vyšly tři samostatné sešity. Vydání druhého dílu bylo zastaveno, kvůli započatému vydávání monumentální řady Augusta Sedláčka *Hrady, zámky a tvrze Království českého*.¹⁶

Friedrich Bernau se ve své práci zaměřuje především na pojetí hradu Grabštejn v souvislosti s rodem Vartemberků. Píše o Janovi z Vartemberka, který se oženil s Markétou z Donína. Jejich syn Jan z Ralska byl pak popraven roku 1433 v nedaleké Žitavě, což vedlo ke

¹⁵ DULÍK, Stanislav. *Friedrich Bernau a Dubsko*. In: Dubáček 3/2004, s. 10.

¹⁶ DULÍK, Stanislav. *Friedrich Bernau a Dubsko*. In: Dubáček 3/2004, s. 12.

konfliktům mezi Saskem, Horní Lužicí, Šestiměstím a Vartemberky.¹⁷ Dále je hrad Grabštejn zmiňován již pouze jako součást různých držav nebo v souvislosti s nejbližšími významnými městy jako jsou Žitava nebo Hrádek nad Nisou. Většinou se jedná o majetkové převody, mezi nimiž je i výše zmiňovaný hrad a zámek.

Dominantní část textu tvoří množství datací, avšak v kombinaci s dlouhými souvětími působí text trochu chaoticky. Tato souvětí jsou pro německy psané texty typická a můžeme je najít i v pozdějších dílech, například od Müllera či Neuhäusera. Bernau pojal dějiny hradu především v souvislosti s jeho majiteli. Práce je tak více určena pokročilému čtenáři než laikovi.

3.2. Česky psaná literatura

3.2.1. *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618 (1882)*

Český středoškolský profesor a historik *Tomáš Václav Bílek* se narodil v září roku 1819 v Deštné v jižních Čechách. Pravděpodobně se předpokládalo, že půjde ve stopách svého otce a stane se kovářem. V roce 1824 otec zemřel. Tomáš Václav Bílek po ukončení povinné školní docházky začal pracovat v kovárně. Právě zde si jej všiml místní farář, který v něm spatřoval daleko větší potenciál, než je potřebný pro mistra kováře. Díky farářově pomoci začal roku 1832 navštěvovat gymnázium v Jindřichově Hradci.¹⁸ V letech 1838 až 1840 absolvoval filosofii v Praze. Složil zkoušku z klasické filologie, rakouských dějin, pedagogiky, estetiky a českého jazyka. Zde se také seznámil s Karlem Havlíčkem. V dalších letech se stal pomocným učitelem na gymnáziu v Litoměřicích, kde roku 1848 získal stálé učitelské místo. Ve věku 34 let se stal ředitelem hradeckého gymnázia.¹⁹

Z výše uvedeného vyplývá, že Tomáš Václav Bílek byl především vlastenecky orientovaným učitelem, který se věnoval badatelské a spisovatelské činnosti. Vytvořil dílo postihující jednu z nejvýznamnějších českých historických událostí, totiž *Dějiny konfiskací v Čechách*. Kniha vyšla roku 1882. Autor obšírně zpracovával soupis pobělohorských konfiskátů a postižených osob. Tomáš Václav Bílek se snaží ve své práci přednést co nejpodrobnější syntézu

¹⁷ BERNAU, Fridrich. *Album der Burgen und Schlösser im Königreiche Böhmen*. Saaz, 1881, s. 21.

¹⁸ Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. Digitalizovaný archiv časopisů Zlatá Praha. [online]. [cit. 2014-04-06]. Dostupné z WWW: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=ZlataPrahaII/9.1891-1892/51/611.png>.

¹⁹ *Bílek Tomáš Václav*. In: Biografický slovník českých zemí 5. Praha: Libri, 2006, s. 506.

konfiskací. Jedním ze zastavených majetků byl i hrad Grabštejn, v té době náležející Davidu Jindřichu, svobodnému pánu z Černhauzu a Bolkenheinu, na Mittelwaldu a Schönhofu.²⁰

Podle Bílkovy knihy byli Jindřich i se svým bratrem Janem vypovězeni ze země pro své náboženské vyznání roku 1628. Po vpádu saských vojsk do Čech roku 1631 se Jindřich vrátil. Své majetky však neprodal, což měl učinit jako účastník stavovského povstání. Proto byl rozsudkem komise z ledna 1634 všechn jeho majetek přenesen do rukou Albrechta z Valdštejna. Získal tak panství Grabštejn – zámek Grabštejn, Roimund atd.²¹

U Bílka se také dozvídáme o následném vrácení majetku Davidu Jindřichovi Černhausovi z Černhauzu, a to 16. května 1637.

„Hrabě Maxmilián z Waldsteina obdržel náhradou za panství Grabstein statek Milotice na Moravě po Žampachovi z Potensteina v summě 47.000 zl. A mimo to cís. pojištěn na 70.277 zl. a na srážku této summy postoupen mu byl palác po Albrechtovi z Walsteina v summě 50.000 zl.“²²

Tato nepřiliš obsáhlá zmínka se zabývá pouze majetkovými přesuny v období pobělohorském. Výše uvedený text odkazuje na tehdejší dva pány na hradě Grabštejn. Jedním byl David Jindřich z Černhauzu a druhým Albrecht z Valdštejna. Tomu náleželo nedaleké panství Frýdlantské, na které měl předkupní právo po roce 1620. Pro účast na stavovském povstání proti králi Ferdinandovi II. byl Jindřichovi majetek odňat, ale již o několik let později došlo k jeho navrácení původnímu majiteli. To se podle A. Sedláčka stalo po smrti Albrechta z Valdštejna, kdy došlo k obnovení řízení a r. 1637 byl Jindřich shledán nevinným. Majetek mu proto byl navrácen.²³

Knihy se v orientaci na hrad Grabštejn zabývá pouze případy z hospodářských dějin. Není zde více prostoru pro podrobnější popis hradu. Grabštejnu je tak věnováno pouze několik vět vztahujících se k držbě hradu po roce 1620, které uvádí Grabštejn jako jeden ze zkonfiskovaných majetků pánů z Černhauzu. Situace je podobná jako u výše uvedených prací, kde je hrad pouze zmínkou v jinak obecném díle, v tomto případě zabývajícím se fenoménem konfiskací po roce 1620.

²⁰ BÍLEK, Tomáš Václav. *Dějiny konfiskací v Čechách 2: po r. 1618*. Praha: František Řivnáč, 1883, s. 69.

²¹ Tamtéž.

²² Tamtéž, s. 68.

²³ SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého: Bolešlavsko 10*, 3. nezm. vyd. Praha: Argo, 1997, s. 232.

3.2.2. *Hrad Grabštejn, in: Hrad, zámky a tvrze Království Českého X. (1895)*

Stěžejním dílem 19. století mapujícím české hrady a zámky je dílo středoškolského profesora a archiváře *Augusta Sedláčka*. Narodil se v srpnu roku 1843 v Mladé Vožici (okres Tábor). Tam také vystudoval gymnázium. Poté působil především jako profesor na gymnáziu v Litomyšli v letech 1867 až 1869, dále v Rychnově nad Kněžnou a v Táboře. Roku 1899 se přestěhoval do Písku, kde vykonával činnost městského archiváře a konzervátora. Jako historik se věnoval heraldice, sfragistice, genealogii a historickému místopisu. Jeho velkým vzorem pro napsání stěžejního díla *Hrad, zámky a tvrze Království českého* byl F. Bernau, přítel a autor knihy *Album der Burgen und Schlösser im Königreiche Böhmen*.²⁴

Jednotlivé části celku *Hrad, zámky a tvrze Království českého* vycházely v letech 1881 až 1927. Tento patnáctidílný soubor podává velké množství informací řazených systematicky podle jednotlivých krajů. Z nakladatelských důvodů toto dílo vycházelo nejen za autorova života, ale také po jeho smrti. Poslední svazek byl vydán roku 1927 s rejstříkem od Josefa Vítězslava Šimáka. Význam díla nespočívá jen v topografických údajích, ale také ve znalostech heraldiky a genealogie. Práce obsahuje patnáct svazků popisujících na 415 hradů a hrádků, 117 zámků a 2 425 tvrzí.²⁵

S jistotou můžeme říci, že díky Sedláčkovi máme první ucelenější text o hradu Grabštejn. Část týkající se tématu nese název *Hrad Grabštejn*. Na šesti stranách se autor snaží podat podrobný popis objektu spolu s genealogií vlastníků hradu. Do této doby se setkáváme pouze se zmínkami o hradu v rámci historických publikací, jak tomu bylo kupříkladu u Balbína. Sedláček se snaží postřehnout celou historii Grabštejna, kterou mapuje až po počátek 18. století, kdy se stal majetkem hraběte Jana Václava z Gallasu. Zaměřuje se především na jednotlivé majitele objektu, i když v úvodu se jedna strana věnuje hradu z hlediska stavebního vývoje.

Vedle věže se nachází zámecká kaple sv. Barbory. Jedná se o prostor podlouhlý, třikrát do kříže a jednou do půl hvězdy sklenutý, s kruchtou na „dvou sloupcích“.²⁶ Dle dalšího popisu můžeme soudit, že autor, ač byl vzdělaný v oblasti vlastivědy a genealogie, v dějinách umění nikoliv. O kapli se vyjadřuje:

²⁴ *August Sedláček*. In: Ottův slovník naučný 22. Praha 1904, s. 749.

²⁵ Tamtéž, s. 232.

²⁶ SEDLÁČEK, August. *Hrad, zámky a tvrze Království českého: Boleslavsko 10*, 3. nezm. vyd. Praha: Argo, 1997, s. 226.

„Malby její na stěnách a klenutí sice vybledly a nerozumným obnovováním jsou pokaženy, ale mají posud znamenitou cenu. Klenutí je pomalováno ozdobami, mezi nimiž jsou kruhy s malými obrázky: barvitost jejich, soudíc z kousků, kteréž obnovení šťastně ušly, byla velmi pěkná.“²⁷

Sedláček ve své práci čerpá z mnoha pramenů, které shromáždil z jednotlivých českých archivů. Genealogicky vychází od prvního známého majitele sídla, Jindřicha III. z Donína, jenž asi v tu dobu zemřel, když padl Přemysl na Moravském poli.²⁸ Panství pak přešlo do rukou několika majitelů. Tato řada končí roku 1704, kdy Adam Matyáš z Trauttmansdorffu prodal hrad Janu Václavu hraběti z Gallasu.

V dnešní době je již romantizující pohled Augusta Sedláčka v mnoha případech překonán výzkumy odborníků, archeologů nebo kulturních historiků, kupříkladu Dobroslavou Menclovou, Františkem Gabrielem nebo Tomášem Durdíkem. Přesto obsahuje velké množství historického materiálu, který často odkazuje na již neexistující stavby.²⁹

Ve své práci August Sedláček čerpá z několika již zmíněných textů (např. od Balbína, Bílka či Beckovského). Kompilací těchto záznamů doplněných o Sedláčkovy vlastní myšlenky vznikla ucelená práce, která je jakýmsi vyprávěním, v němž již vidíme první výklad stavebního vývoje hradu a zámku Grabštejn.

4. LITERATURA DO ROKU 1945

4.1. Německojazyčná literatura

4.1.1. Schloss Grafenstein, in: JDGJI (1903)

Malíř, vlastivědec a spisovatel *Rudolf Josef Müller*, autor článku o Grabštejnu, se narodil v prosinci roku 1816 v Liberci do rodiny soukenického mistra Antona Michaela Müllera. Od roku 1831 začal studovat na gymnáziu v Praze, avšak již o dva roky později navštěvoval malířskou akademii. Vzhledem ke svým úspěchům se v roce 1835 vydal do Vídně, kde

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž, s. 227.

²⁹ MAREK, Jaroslav – František KUTNAR. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. 2 vyd. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 414.

studoval v malířské škole Ferdinanda Georga Waldmüllera. O rok později podnikl cestu do Itálie, Mnichova, Drážďan a Norimberku.³⁰

Po návratu do Čech začal pracovat jako korektor pražské výtvarné akademie u ředitele *Franze Kadlika*, avšak po jeho smrti ústav opustil. Důvodem byly pravděpodobně neshody s Kadlikovým nástupcem, Christianem Rubenem. Asi v té době se také oženil s dcerou sochaře Gabriela Maxe. Po přechodném „novinářském období“, kdy spolupracoval s deníkem *Prager Zeitung*, se roku 1850 opět navrátil k umění. Vytvořil řadu kostelních obrazů a také portrétů významných osobností.³¹

Po smrti své první ženy se znovu oženil, tentokrát se sestrou Gabriela Maxe. Vzhledem k silicím snahám o počestění Prahy se R. Müller v roce 1872 vrátil do Liberce, kde vyučoval kreslení na liberecké vyšší reálné škole. Mimo jiné se věnoval malbě a zakladatelské činnosti.

Z těch nejznámějších můžeme jmenovat kupříkladu spoluúčast na zřízení (Umělecko-) průmyslového muzea nebo Uměleckoprůmyslové školy v Liberci. Působil také jako c. k. konzervátor. V devadesátých letech 19. století odešel na odpočinek.³²

Pole působnosti významného severočeského rodáka bylo opravdu široké, hlavně v uměleckých kruzích. Stal se členem Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách. R. Müller zpracoval řadu životopisů umělců pro významný slovník *Allgemeine deutsche Biographie*. Napsal několik vlastivědných děl. Některá se objevují v místních ročenkách. Jednou z nich je ročenka vydávaná v pohraničí s názvem *Jahrbuch des Deutschen Gebirgsvereines für das Jeschken und Isergebirge* (Ročenka Německého horského spolku pro Ještědské a Jizerské hory).

Článek od R. Müllera byl publikován v JDGJI v roce 1903 (rok před jeho smrtí). Můžeme říci, že v mnoha ohledech je práce kvalitní především s ohledem na rozsah vědomostí v oblasti malířství a sochařství. Autor se zaměřuje především na architekturu hradu a výtvarné zpracování kaple sv. Barbory. Článek je stylizovaný jako pozvánka pro náročnějšího čtenáře, ne však nutně pro odborníka.

V úvodu se krátký odstavec věnuje Novému zámku, položenému níže, pod starým hradem. Jednalo se o letní sídlo Clam-Gallasů. Zámek dal postavit na místě bývalé správní budovy

³⁰ SEKYRA, Marek – SIMM, Otokar. *Ještědské květy*. Liberec 2008, s. 60.

³¹ Tamtéž.

³² Tamtéž, s. 61.

Kristián Kryštof Clam-Gallas roku 1818 ve stylu *biedermeier*.³³ V roce 1903, v době vydání článku, ještě náležel dolní Nový zámek k hradu.

Nyní se budu věnovat především hradu Grabštejn. Na rozdíl od A. Sedláčka, který velice pečlivě rozvíjí rodokmen pánů z Donína, R. Müller shrnul historii tohoto rodu do jediného kratičkého odstavce. Více se pak zaměřil na pozdějšího majitele dr. Jiřího Mehla ze Střelice, právníka a místokancléře krále Ferdinanda I. Mehl zámek odkoupil od pánů z Donína roku 1569.

Hlavním tématem Müllerova textu se stala kaple sv. Barbory. Autor datuje dobu vzniku hradu zhruba do 13. století. Přiklání se k úvaze o původní románské stavbě, a to podle strohosti výzdoby. Strop je rozdělen žebry do několika přesně vymezených polí, která jsou plně vyplněna malbou. Motívem výzdoby jsou náboženské scény, kupříkladu narození Ježíše Krista, seslání Ducha svatého nebo obraz Panny Marie.³⁴

V závěru článku autor líčí vznik jednoho z grabštejnských příběhů, který se váže k polychromované, asi metr vysoké soše sv. Barbory, pravděpodobně z konce 13. století.

*„Svatá Barbora jako patronka horníků měla v blízkosti nacházejících se dolů pod hradem Grabštejnem postavenou kapli. Tu nechal postavit purkrabí z Donína. Kaple však byla zničena husity, ale sochu se podařilo zachránit tím, že byla přenesena do zámecké kaple, kde již také zůstala. Pak se každoročně 21. prosince konala slavnostní mše za účasti horníků z celého okolí.“*³⁵ V období, kdy R. Müller kapli navštívil, shledal již sochu, jak sám píše, ve velice zuboženém stavu. Kaple samotná začala trpět v důsledku vlhkosti.

4.1.2. *Schloss Grafenstein*, in: JDGJI (1940)

Jedněmi z mnoha textů nacházejících se v citovaném severočeském periodiku jsou také články Josefa Neuhäusera. O tomto muži se mi nepodařilo zjistit více údajů. Proto shrnu texty, vydané v *Jahrbuch des Deutschen Gebirgsvereines für das Jeschken und Isergebirge*. Josef Neuhäuser v ní uveřejnil dvě pojednání týkající se hradu Grabštejn. První pochází z roku 1928 *Das Burgendreieck bei Grottau*. Autor se zaměřil na nedaleké město Hrádek nad Nisou (Grottau). Nyní zevrubně charakterizují druhý článek z roku 1940 s názvem *Schloss Grafenstein*, který se zabývá popisem hradu.

³³ MÜLLER, Rudolf Josef. *Schloss Grafenstein*. In: JDGJI, Reichenberg 13/1903, s. 33 (viz příloha této práce – druhý odstavec).

³⁴ Tamtéž, s. 34 (viz příloha této práce – třetí odstavec).

³⁵ Tamtéž, s. 34 (viz příloha této práce – poslední odstavec).

Pokud srovnáme práci Josefa Neuhäusera s texty J. Müllera, zjistíme u obou autorů shodu v romantickém pojetí. U obou autorů lze také říci, že se jedná o jakousi pozvánku na hrad Grabštejn. Objevuje se podobná koncepce úvodu, který je věnován Novému zámku. I zde zmínka nepřesahuje rozsah jednoho odstavce.

Množství informací, které článek nabízí, evidentně není určeno pro náročnějšího čtenáře. Prvních několik odstavců popisuje především zajímavosti hradu Grabštejn. U nich musíme také vzít v potaz, že autor se nechal provázet, jak sám říká, zámeckým hlídačem.³⁶ Nelze proto předpokládat úplnou přesnost faktů uvedených v článku. J. Neuhäuser se v práci zmiňuje o svátku sv. Barbory, který se měl tradičně slavit 4. prosince, což odpovídá gregoriánskému kalendáři přijatému v českých zemích roku 1584.³⁷ Avšak svátek sv. Barbory je v příspěvku od R. Müllera datován do 21. prosince.

V čem se tento článek liší od práce ranějšího R. Müllera, je širší záběr. Nemalou část prostoru věnuje autor stručné genealogii pánů sídlících v průběhu let na hradě Grabštejn. Text kvalitativně zdaleka nedosahuje díla předchozího A. Sedláčka, který jmenovitě vyličil všechny majitele až do roku, kdy hrad koupila hrabata z Gallasu, po nichž jej zdědili Clam-Gallasové.³⁸

J. Neuhäuser se v závěru zmiňuje o velkostatku náležícím v 17. století k hradu. Naproti přes silnici vedoucí na Liberec se nachází velkostatek s hraběcím erbem Trauttmansdorffů z roku 1651, umístěným na klenbě vstupní brány. Na mohutné sýpce, jejíž stržení bylo navrženo roku 1655, je vytesán letopočet 1738, pravděpodobně rok výstavby, a erb Clam-Gallasů.³⁹ Avšak pokud bychom se zaměřili na jinou větu, zjistíme, že až do roku 1757 pobývali na Grabštejně pouze Gallasové. „V roce 1704 prodali potomci hraběte z Trauttmansdorffu Grabštejn hraběti Janu Václavu z Gallasu. Poté, co v roce 1757 poslední z Gallasů hrabě Filip Josef, jehož manželství zůstalo bezdětné, zemřel, ustanovil svým dědicem synovce své manželky svobodného pána Kristiána Filipa z Clamu.“⁴⁰ Podle údajů, které sám autor uvádí, byl erb umístěn na stavbu později, jelikož je symbolem spojení dvou rodů, ale neodkazuje na datum výstavby.

³⁶ NEUHÄUSER, Josef. *Schloss Grafenstein*. In: JDGJI, Reichenberg 50/1940, s. 97 (viz příloha této práce – druhý odstavec).

³⁷ Tamtéž, s. 99 (viz příloha této práce – šestý odstavec).

³⁸ Tamtéž, s. 102 (viz příloha této práce – šestnáctý odstavec).

³⁹ Tamtéž, s. 103 (viz příloha této práce – osmnáctý odstavec).

⁴⁰ Tamtéž, s. 103 (viz příloha této práce – osmnáctý odstavec).

Statek i sýpka v současné době (2012) podléhají rychlé zkáze. Výše se hovoří o klenbě vstupní brány statku, avšak ta již v současnosti nestojí. Budova není využita, snad proto, že celý komplex hradu a nového zámku Grabštejna se nachází na okraji obce Chotyně. Výhodou stavby zůstává pouze fakt, že je umístěna při hlavní silnici ze Žitavy do Liberce.

4.2. Českojazyčná literatura

4.2.1. *České dějiny* (1938)

Josef Vítězslav Šimák se narodil v srpnu roku 1870 v Turnově. Jeho otec byl učitelem ve zdejší průmyslové škole. Na střední škole se mu stalo inspirací dílo Aloise Jiráska. Vystudoval historii a zeměpis na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Poté krátkou dobu působil na několika středních školách a roku 1900 se stal profesorem Vyšší dívčí školy v Praze. Na Karlově univerzitě pak působil jako profesor historické vlastivědy československého státu.⁴¹

Věnoval se především vydávání historických pramenů a soupisů památek, místopisu či dějinám dějepisců. Ve svých dílech kladl velký důraz na formální stránku písemného i mluveného projevu. Jako historik také často přednášel. Stál u zrodu několika sborníků, jako jsou kupříkladu *Od Ještěda k Troskám*, *Boleslavan*, *Bezděz*. Na své rodné město nikdy nezapomněl. Věnoval se Muzejnímu spolku v Turnově, pracoval na soupisu památek turnovského okresu. Roku 1904 byl zvolen mimořádným členem Královské české společnosti nauk. Jejím řádným členem se stal až o 15 let později.⁴²

Po dlouhou dobu zastával funkci konzervátora historických, uměleckých a písemných památek Turnovska a Mnichova Hradiště. Velký zlom v jeho životě nastal v září roku 1938. Přišel šok z okupace českých zemí nacistickým Německem. Již měsíc po obsazení nacistickými vojsky upadl do těžké deprese, která jej v lednu roku 1941 porazila.

Je mnoho děl, které bychom mohli v souvislosti s tímto historikem zmínit. Nás však bude zajímat svazek *České dějiny*. Na dvou stranách tohoto syntetizujícího díla, které blíže zachycuje kolonizaci Českých zemí v průběhu staletí, je popsána také minulost hradu Grabštejn. Pravda, pouze několika málo řádky:

⁴¹ *Šimák Josef Vítězslav*. In: Ottův slovník naučný 24. Praha 1906, s. 616.

⁴² KÁBOVÁ, Hana. *Josef Vítězslav Šimák: jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě*. Pelhřimov 2013.

„Poněkud určitější jsou příběhy krajiny níže na Nise, která příslušela druhdy k Žitavsku a jejíž nejvýznamnější místo za doby srbské byl Hrádek. Nové sídlo opodál bylo německy jmenováno Ulsitz (srbsky Olšicy, vykládá se také, ač nesprávně, na Vlčice). Také toto zboží odňal Přemysl Ostrvi a také je potom prodal purkrabím z Donína, výše již vzpomenutým, kteří hradu dali jméno po své hodnosti, Grafenstein, Grabštejn, kdy se to stalo není zaznamenáno, poprvé se píše Otto de Geuenstein 19. října 1286.“⁴³

Autor podává svědectví o osídlování pohraničí Českého království říšskými šlechtickými rody. Zachycuje tak první doložené majitele hradu Grabštejn, pány z Donína. Ti dali hradu dnešní název (Grabštejn). Autor vychází z mnoha pramenů, mezi něž patří kupříkladu i kronika mnicha Neplacha, v níž se hrad Grabštejn objevuje pod názvem Ulsytz.⁴⁴

Kniha popisuje především dějiny českých zemí. Grabštejn je zmíněn v několika málo větách, které zachycují prvního doloženého majitele hradu, purkrabího z Donína. Podle jednotlivých odkazů vychází Šimák především z výše uvedených německy psaných textů.

5. LITERATURA V LETECH 1945 AŽ 1989

5.1. Místní jména v Čechách I. (1947)

Antonín Profous byl nejen pedagogem, ale také významným historikem. Narodil se v lednu 1878 v Libenicích, městečku nedaleko Chrudimi. V roce 1897 absolvoval gymnázium v Chrudimi, odkud odešel do Prahy, kde studoval Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy. Poté působil jako učitel v mnoha městech, např. v Plzni, Rakovníku a v Hradci Králové.⁴⁵

Mezi jeho nejvýznamnější počiny v oboru historie, ale také místopisu, patří pětisvazkové dílo *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny*. Tato příručka se stala stěžejní pro studium toponomastiky, oboru, k němuž sám autor výrazně přispěl. Hlavní myšlenkou jeho práce je seznam a popis obcí na území bývalého Českého království. Vybrána byla ta místa, která již zmínil ve starších pracích, anebo požívala většího významu.

Součástí souboru je také hrad Grabštejn. „*Grabštejn, něm. Grafenstein (lid. Gröfštejn, v. Gierach. Reich. 25, odkud vzaty i některé doklady), nyní ves s n. hradem, později zámek*

⁴³ ŠIMÁK, Josef Vítězslav. *České dějiny: Středověká kolonizace v zemích Českých 1*. Praha: Jan Laichter, 1938. s. 745.

⁴⁴ NEPLACH: *Stručné sepsání kroniky římské a české*. In: *Kronika doby Karla IV.* Ed. Marie Bláhová. Praha 1987, s. 476: „Ulsytz, quo modo Grafensteyn appellatur, cuidam domino abstulit.“

⁴⁵ *Profous Antonín*. In: *Ottův slovník naučný. Dodatky 5*. Praha 1938, s. 161.

nad přítokem řeky Nisy 7 km zsz. od Chrastavy. Když se ok. r. 1500 z osady pod hradem stalo m[ěste]čko, dáno mu jm. Grafental a tak se nazývalo až do 30leté války, kdy asi m[ěste]čko zaniklo. Osada, která se tu objevuje na konci 17. stol., nazývá se vsí."⁴⁶ Přesto, že se práce primárně zaměřuje na ves pod hradem Grabštejn, je důkazem významu existence hradu v dobách bývalých. Dále autor pokračuje citací převzatou z výše uvedeného J. V. Šimáka.

V následující části vysvětluje vznik slova Grabštejn. „*Jméno hradu mělo pův. tvar Graevenstain ‘hraběcí hrad’; v jeho prvním členu bylo střhn. graeve (druhotvar slova gráve ‘Graf, hrabě’, jako byly dva tvary již v sthn. grávo i grávio, v. Kluge 176).*“⁴⁷ Text sice dále pokračuje, ale následující pasáž je spíše rozbořem filologickým než historickým. Nás zajímá pouze původní název hradu, který autor odvozuje z titulu pánů z Donína. Poslední část textu je věnovaná opět městečku pod hradem, které se tak mělo nazývat *Graevental, ‘hraběcí údolí.*⁴⁸

Z knihy je zřejmé, že autorovým primárním cílem není výše uvedený hrad Grabštejn, ale obec přináležející k hradu. Přesto si je vědom, že právě onen hrad měl velký význam pro vesnici s ním spjatou. Hrad Grabštejn se stal neodmyslitelnou součástí města hlavně díky své obranné poloze a místní šlechtě, která zde sídlila. Dokladem toho, že je uveden v této práci, je fakt, že musel po staletí požívat velkého významu. Jak také víme, již předtím o něm bylo publikováno několik menších prací, povětšinou jako součást děl větších či časopisu JDGIJ vydávaného v Liberci.

5.2. Hrad Grabštejn, in: Hradky a zámky severočeského kraje (1962) a Hradky, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: Severní Čechy.

Rudolf Anděl patří k významným osobnostem severních Čech. V období normalizace mu byl odepřen titul docent a vzhledem k napjaté politické situaci po roce 1968 mu bylo zakázáno učit na vysoké škole. Působil tak na jiných školách, avšak se zákazem vyučovat dějepis. Patří k jedněm ze zakladatelů Pedagogické fakulty na Technické univerzitě v Liberci. Nejen láska

⁴⁶ PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny* 4. Praha: Česká akademie věd a umění 1947, s. 494.

⁴⁷ Tamtéž, s. 495.

⁴⁸ Tamtéž, s. 495.

k historii jej inspirovala k myšlence založení studia dějepisu na Technické univerzitě v Liberci pod záštitou výše uvedené FP. V pozici vedoucího katedry působil řadu let.⁴⁹

Z jeho bohaté publikační činnosti nás bude zajímat nejprve součást rozsáhlé encyklopedie *Hrady a zámky severočeského kraje*. Historie hradu čítá v této práci zhruba necelé tři strany textu, na kterých autor stručně vymezuje základní historické události o hradu. V úvodu vychází z Balbínova díla, které zdůrazňuje Grabštejn jako obranný bod severních Čech. Ten býval pomezím hradem na severu Čech. Jeho umístění na skalnaté vyvýšené plošině poskytuje výhodu obranné a ochranné stavby, která strážila cestu podél Nisy z Čech do Horní Lužice.⁵⁰

Dále R. Anděl podává výčet jednotlivých majitelů hradu. Tento seznam končí rozdělením majetku. Hrabě František Clam-Gallas odkázal část dominia svým dvěma dcerám Marii a Sofii. V této pasáži se setkáváme s novou informací ohledně prvních pánů na hradě Grabštejn. Podle Rudolfa Anděla oním rodem, kterému byl hrad odebrán a poté propůjčen v léno pánům z Donína, byli pravděpodobně Ronovci.⁵¹ V tom se shoduje s pozdější prací Dobroslavy Menclové, která tuto domněnku potvrzuje a rozvádí do detailů.

Závěr textu tvoří několik odstavců o stavu zámku v době vzniku knihy (1962). Zdůrazněna je renesanční architektura, v níž byla obnovena kaple sv. Barbory roku 1569. K ní se vztahuje ještě jedna zmínka, a to datace polychromované sošky sv. Barbory do století patnáctého.⁵² Přitom Rudolf Müller stejnou sochu datoval do století třináctého. Ač byl (Rudolf Müller) odborníkem v oblasti umění, jeho dílo vychází z možností, které poskytovala doba, v níž publikoval. Práce Rudolfa Anděla je novější, předpokládá tedy jiné technické možnosti prověření datování sochy.

Výše uvedený text však není jediný vztahující se k budově hradu. V roce 1984 byla vydána kniha s názvem *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: Severní Čechy*. Ta je součástí rozsáhlejšího stejnojmenné sedmidílné edice zpracované kolektivem autorů. Jednotlivé díly jsou řazeny podle historických oblastí, zhruba odpovídajících dnešním krajům. Díl třetí, jehož autorem je Rudolf Anděl, je věnován severu Čech.

⁴⁹ KOLEKTIV. *Pax bello potior : sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc.*, Liberec 2004, s. 3.

⁵⁰ ANDĚL, Rudolf a KABÍČEK, JAN. *Hrady a zámky severočeského kraje*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství 1962, s. 221.

⁵¹ Tamtéž, s. 221.

⁵² Tamtéž, s. 223.

Část knihy věnovaná Grabštejnu obsahuje v úvodu místopisné označení polohy hradu. Následně autor stručně a výstižně prezentuje rodokmen pánů z Donína jakožto prvních doložených majitelů hradu. Historii objektu dovádí až do roku 1945, kdy se stal hrad a zámek majetkem československého státu. Za tu dobu, jak již víme, prošel několika rekonstrukcemi. Rudolf Anděl se zaměřuje především na přestavbu hradu v době vlastnictví Jiřího Mehla ze Střelic. Uvádí i úpravy z roku 1782: „*I za Gallasů (později za Clam-Gallasů) byl Grabštejn upravován. Úpravy z r. 1782 se však týkaly převážně vnitřního zařízení.*“⁵³

Zkušeně a přesně tak Rudolf Anděl rozvádí svoji práci z roku 1962 do detailů. Text z roku 1962 je určen i méně náročnému čtenáři, kterého by mohla zaujmout díky své vyprávěčskému stylu. Dílo z roku 1984 je již vyspělejší v oblasti přesné datace, přináší řadu nových upřesnění ohledně prvních majitelů hradu, kde odkazuje přímo na letopočty a osoby.⁵⁴ U staršího textu nacházíme na dvou stranách jedenáct přesných letopočtů, u textu druhého je to až čtyřikrát více. Novější verze je nejen badatelsky vyspělejší, ale také obohacená o dvě fotografie. První zachycuje zámek i hrad z podhradí (ovocného sadu). Druhá fotografie pouze černobílá ukazuje krásnou výmalbu kaple sv. Barbory.

5.3. Hrad Grabštejn (1971–1973) a Hrad Grabštejn, in: České hrady I. (1976)

Dobroslava Menclová byla významnou osobností české kastellologie. Jako Dobroslava Vavrušková se narodila v Přerově roku 1904. Své dětství strávila na Moravě. Poté započala studium na pražské Akademii výtvarných umění malířstvím, avšak brzy změnila obor a přešla na České vysoké učení technické se zaměřením na architekturu. Fakultu architektury absolvovala roku 1930.⁵⁵

V roce 1930 se provdala za Václava Mencla, jehož pak následovala na Slovensko.⁵⁶ Zprvu se věnovala úpravě památek, avšak později se zaměřila na činnost badatelskou, zejména pokud se jednalo o mnohé české i slovenské hrady. V počátcích její práce můžeme vidět nový přístup k posuzování hradů z hlediska celku. V rámci studia dospěla k pojetí chápajícímu hrad jako syntetický projev středověkého cítění, podléhajícího výtvarným zákonům soudobého

⁵³ RUDOLF, Anděl a kol. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 3, Severní Čechy*. Praha: Svoboda, 1984. s. 127.

⁵⁴ Tamtéž, s. 125.

⁵⁵ DURDÍK, Tomáš. *Sto let od narození Ing. arch. Dobroslavy Menclové*. In: *Castellologica Bohemica* 9, Praha 2004, s. 424.

⁵⁶ Tamtéž, s. 425.

umění.⁵⁷ Studium hradů se stalo především záležitostí české výtvarné kultury a zařazení daného hradu do součásti tohoto umění. Životy manželů ukončila autonehoda roku 1978.

Z hlediska bádání, vztahujícího se k hradu Grabštejn, nás budou zajímat především dva texty. Jedná se o rané souhrnné dílo s názvem *České hrady*. Tato dvousvazková monografie je opravdu monumentální prací mapující celé etapy vývoje české kastellologie. D. Menclová toto encyklopedické dílo dokončila již v padesátých letech, avšak z důvodů nakladatelských došlo k jeho vydání až o dvacet let později.

Zde jsou hradu Grabštejn věnovány sotva dva odstavce, z čehož první se zaměřuje především na architektonickou stránku hradu z hlediska jeho polohy. Druhá část je věnována krátkému shrnutí historie hradu. Autorka se zaměřuje především na rod Donínů, první doložené majitele hradu.

„Hrad vznikl na místě staršího srbského hradiště zvaného Olšicy (Vlsicz) a spolu s celým krajem kolem Žitavy, zv. Zagost (Záhvožd'), patřil k Čechám. Stavbu původně knížecí a pak královskou velmi starého hradu nad řekou Mohelnicí u Perna [tj. Pirny] v nynější Německé demokratické republice. Na počátku 12. století se Donína, původně českého, zmocnil německý císař Jindřich V., který tu zřídil úřad říšského purkrabího. Po polovině 12. stol. získali purkrabství dědičně potomci Jindřicha z Ronova, nazývaní pak obecně purkrabí z Donína. V r. 1256 odevzdal Jindřich III. z Donína (1239 – 73) úřad purkrabský na Doníně bratru Ottovi II. a stal se pak pánem na Grabštejně. Hrad, jak je zřejmé z názvu Grafenstein (Vlsycz, quo modo Grafensteyn appellatur), založil on, protože jemu jakožto říšskému purkrabímu příslušel titul hraběte (Graf). Jak se zdá, založil ho však na království a bez povolení, takže mu jej v r. 1277 král Přemysl II. v rozsáhlé akci za revindikaci královských statků zase odňal a daroval jej jeho synu Jaroslavovi, ale jen jako léno či manství, tj. statek, který ve skutečnosti zůstal královským majetkem a jako takový mohl být vazalovi za určitých okolností, zejména pro porušení úcty a věrnosti, tzv. felonii, na základě výroku lenního soudu zase odňat. Době kolem poloviny 13. stol. odpovídá hrad také svým uspořádáním i masivností velké věže.“⁵⁸

V tomto krátkém odstavci rozpracovávám několik již uvedených zdrojů, jimiž jsem se zabývala. Autorka vychází zajisté z kroniky opata Neplacha, která osvětluje vznik hradu a změnu názvu z původní Olšicy až k dnešnímu Grabštejn. Patrná je také inspirace dílem A. Profouse, které nastiňuje vznik názvu hradu Grabštejn. Přesto lze říci, pokud práci

⁵⁷ Tamtéž, s. 424.

⁵⁸ MENCLOVÁ, Dobroslava. *České hrady*. Praha: Odeon, 1972, s. 139.

srovnáme s jinými encyklopedickými díly (R. Anděl, A. Sedláček), že použitých informací je zde poskrovnu.

Nehledě na rozsah textu, nacházíme alespoň jednu podstatnou informaci. Autorka se zaměřuje nejen na samotný hrad Grabštejn, ale také blíže na rod pánů z Donína. Vysvětluje původ tohoto významného rodu působícího na Grabštejně a propojuje tak obory genealogie a kastellologie.

Druhou prací D. Menclové, která se zabývá hradem Grabštejn, již blíže a detailně, je stavebně historický průzkum. Ten ovšem nebyl publikován. Je uložen v archivu Národního památkového ústavu, ú. o. p. Liberec, a zabývá se výhradně výše zmíněným hradem. Vzhledem k rozsahu textu, který se skládá ze dvou částí, zde uvedu pouze některé důležité výňatky. Je zapotřebí uvědomit si, že práce D. Menclové je ve své podstatě novátorským dílem z hlediska bližší syntézy rozpracování historie a stavebního rozboru hradu v samostatném díle. Ve své době sestávaly úryvky o hradě Grabštejn ze součástí různých prací encyklopedického charakteru. Nyní je mu věnována pozornost zcela samostatně.

První část se zabývá především historií hradu z hlediska jeho majitelů a proměn v průběhu staletí. Největší pozornost je věnována pánům z Donína. Jedná se o rozpracování výše uvedeného úryvku z díla *České hrady*. Dobroslava Menclová podává ucelený a kritický obraz historie hradu od vzniku až po konec 17. století. V práci se objevuje mnoho odkazů na již výše zmíněná díla i mnoho nových jmen osob, které přímo či nepřímo souvisely s minulostí hradu.

Takovými měli být i Ronovci. Věta vztahující se k nedalekému hradu v Žitavě ukazuje na správce celého panství Žitavska, kam spadal i hrad Olšicy, jimiž byli v dobách dřívějších právě Ronovci.⁵⁹ Zhruba v polovině 13. století zosnovala část české šlechty v čele s Přemyslem Otakarem II. odboj proti Václavu I. Ronovci se postavili na stranu starého krále, což jim vydobylo dědičné patrimonium na celé Žitavsko a Frýdlantsko.⁶⁰ Po smrti starého krále Přemysl Otakar II. odebral Žitavsko i Frýdlantsko Ronovcům a osadil je pány z Donína. Ti měli dát hradu jméno Grabštejn čili Grafensteyn.

Druhou část práce tvoří stavební průzkum. D. Menclová se snaží vymezit jednotlivé architektonické změny, kterými hrad prošel v průběhu staletí. Udává, že ze středověkého

⁵⁹ MENCLOVÁ, Dobroslava. *Stavebně historický průzkum hradu Grabštejn*. Liberec 1971–1973, s. 1.

⁶⁰ Tamtéž, s. 3.

hradu se nedochovalo nic víc, než velká okrouhlá věž a část obvodního zdiva.⁶¹ S tvrzením, že ona věž je nestarší částí hradu, jsme se již mohli setkat v dřívějších textech. Stavební průzkum rozpracovává jednotlivé části hradu z pohledu architektonického.

Velká část textu je věnována kapli sv. Barbory, kterou nechal přestavět v renesančním stylu dr. Jiří Mehl ze Střelic. Avšak jak autorka uvádí, renesanční přebudování se týkalo i jiných částí hradu. Zůstal zde kamenný renesanční krb. Ten lze vidět při návštěvě hradu již po důkladné rekonstrukci, jíž prošla také kaple sv. Barbory.

Nutno dodat, že v důsledku několika požárů hradu došlo k mnoha přestavbám. Hrad nejvíce zasáhl požár z roku 1843. Autorka uvádí, že stavba byla natolik poškozena, že bylo nutné nejvyšší patro snést. Na základě novějšího stavebního výzkumu však víme, že tomu tak nebylo.⁶² Ona zavádějící informace pochází z roku 1887, kdy konzervátor J. Brausewetter uvádí, že po požáru byla stavba snížena o patro. Tuto informaci pak pozdější literatura neustále replikuje. Požár poškodil krom jiného také jednu z nejstarších částí hradu, mohutnou věž. Ta však byla obnovena v renesančním stylu a roku 1863 opatřena mohutnou helmou a cimbuřím.⁶³ V důsledku požáru byla věž nejen obnovena, ale také zvýšena o nové cimbuří, kryté pultovou střechou a osmiboký nástavec s vysokou stanovou střechou, ukončenou větrnou korouhvičkou s clam-gallasovským znakem a letopočtem 1863.⁶⁴

Pokud bychom měli texty D. Menclové zhodnotit, nutno uznat, že autorka podává opravdu ojedinělou odbornou zprávu stavebně-historického průzkumu, který je stěžejní pro mnoho následujících prací. I když v některých ohledech zmiňované dílo překonali další badatelé, např. Eliška Nová, je určitě jedním z nejcennějších materiálů týkajících se hradu Grabštejn a mapujících jeho vývoj nejen v historii, ale také v oblasti architektury. Ta je zajisté nepostradatelným prvkem pro ucelený náhled na tento pohraniční hrad. D. Menclová pomohla osvětlit nejen genealogii jednotlivých pánů hradu, ale také jejich působení na hradě a vliv na přestavbu.

5.4. Grabštejn. Stavebně historický průzkum hradu a zámku (1979)

Dobroslav Libal, jeden z nejvýznamnějších českých historiků zaměřujících se především na architekturu a urbanismus, se narodil roku 1911 v rodině pražského advokáta dr. Karla

⁶¹ MENCLOVÁ, Dobroslava. *Stavebně historický průzkum hradu Grabštejn*. Liberec 1971 – 1973, s. 1.

⁶² NOVÁ, Eliška. *Grabštejn. Areál starého a nového zámku, poplužní dvůr a další vrchnostenské stavby*. Liberec 2009, s. 24.

⁶³ MENCLOVÁ, Dobroslava. *Stavebně historický průzkum hradu Grabštejn*. Liberec 1971 – 1973, s. 5.

⁶⁴ Tamtéž.

Líbala. Na přání rodičů započal studovat Právnickou fakultu UK, aby mohl později převzít rodinný podnik. Poté pracoval u otce a zároveň se věnoval dějinám umění na Filozofické fakultě UK. Jeho studium přerušil únor 1948.⁶⁵

Od téhož roku začal působit ve Státním ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO). V době socialismu mu bylo znemožněno dosáhnout vyšší pozice, a tak se aspoň mohl věnovat rozvoji v jednotlivých oborech, jako byla architektura nebo stavební inženýrství. Jedním z jeho úkolů bylo vypracovávat pasporthy, kde naplno využil své poznatky. Přispěl tak nejen k historickému popisu jednotlivých objektů, ale i k architektonickému zmapování památek v jejich aktuálním stavu. Nově navrhoval budoucí možná využití jednotlivých historických památek.⁶⁶

Roku 1965 se stal jedním ze zakládajících členů Mezinárodní rady pro památky a sídla, známé jako ICOMOS. Po pádu režimu roku 1989 mu bylo umožněno věnovat se přednáškové činnosti na ČVUT, kde také dodatečně získal docenturu. Do konce svého života (2002) se věnoval právě památkám a jejich využití.

Luboš Lancinger je významný archivář, který nemalou měrou přispěl k novátorskému přístupu v oblasti stavebně historických průzkumů. Narodil se v dubnu roku 1933 v Praze. V letech 1951–1956 studoval Filozoficko-historickou fakultu na Karlově univerzitě. Poté nastoupil do archivu v Praze, dnes Státního oblastního archivu v Praze.⁶⁷ Velký přelom pro něj znamenal rok 1964, kdy se stal členem SÚRPMO. Zde spolupracoval i s výše uvedeným D. Líbalem. L. Lancinger tam jako první využil svých znalostí z oblasti archivnictví, a tím výraznou měrou přispěl k rozšíření heuristické práce ateliéru. Jeho archivní rešerše pomohly k osvětlení minulosti jednotlivých objektů z hlediska širších souvislostí. Doba však neumožnila jeho zapojení do přednáškové a publikační činnosti. Přesto, že téměř nepůsobil mimo své pracoviště, jeho novátorský přístup k pasportům vydávaným pod záštitou SÚRPMO je nepřehlédnutelný.⁶⁸

Z prací těchto dvou významných mužů zaštiťujících rekonstrukce památkových měst a objektů nás bude zajímat stavebně historický průzkum hradu Grabštejn, dokončený roku

⁶⁵ ŠTULC, Josef. *Za Dobroslavem Líbalem*. In: ZPP 62/2002, č. 2, s. 48.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ EBEL, Marian – MUKOVÁ, Jiřina. *PhDr. Luboš Lancinger, CSc., sedmdesátníkem*. In: ZPP 63/2003, č. 2, s. 131.

⁶⁸ Národní památkový ústav. Digitalizovaný archiv příspěvků. [online]. [cit. 2014-04-06]. Dostupné z WWW: <http://www.npu.cz/pro-odborniky/narodni-pamatkovy-ustav/edicni-cinnost-npu/odborne-clanky/odborne-clanky-2002/libal-dobroslav-nekrolog/>.

1979. V práci se odráží onen novátorský přístup aplikovaný L. Lancingerem. Mnoho citací se neomezuje pouze na vydané materiály, ale hlavně na archivní záznamy. Ty většinou slouží k přesnému uchopení nějaké události, jako kupříkladu u rozhodnutí z června 1655, kde česká komora kontroluje nařízení z roku 1651.⁶⁹ Adamu Matyáši z Trauttmansdorffu bylo výnosem přikázáno zbavit hrad stavebních úprav obranného charakteru. Výsledek kontroly je v SHP publikován v doposud nevídaném rozsahu včetně detailního popisu, kde je uvedeno, které části hradu mají být ještě strženy.⁷⁰

Velice významnou částí je historie hradu ve 20. století, zmapovaná blíže než v pracích předchozích. Závěr studie se totiž skládá nejen z několika návrhů na využití hradu, ale také z krátkého souhrnu aktuálního stavu Grabštejna. Bohužel se v době výzkumu hrad samotný nacházel v dezolátním stavu. Fotografie z tohoto období jsou nyní k dispozici návštěvníkům přímo na hradě Grabštejn.

„Pro následující stoleté období nebyly písemnosti velkostatku k dispozici. Zámek byl v té době stále užíván, a proto v nejnutnější míře i udržován. Někdy ve dvacátých letech 20. stol. byla na starém i novém zámku upravována původní patra. Roku 1925 byl vyloučen z pozemkové reformy a ponechán Františku Clam-Gallasovi, jeho dceři Marii Podstatzky-Lichtensteinové byl roku 1945 konfiskován. Dne 30. prosince 1947 byl přidělen rekreačnímu a bytovému družstvu skupin národního odboje „REBYTNO“ v Praze na zotavovnu odbojářů. To družstvo zřídilo jen z nového zámku čp. 19a také čp. 20. Roku 1949 družstvo upozornilo na ztrouchnivělost sedlové střechy a jejího úžlabí na křídélku mezi prvním a horním nádvořím. K projednávání opravě střech starého zámku a k jeho úpravě na expozici nedošlo, neboť 9. 4. 1951 bylo družstvu zrušeno užívací právo pro zneužívání objektů. Téhož roku byl zámek přidělen KNV Liberec, který zde zamýšlel zřídit zvláštní dětský domov, především čp. 19 a 20.

Roku 1948 Národní kulturní komise za osobní účasti dr. Z. Wirtha vytrídila mobiliář zámku a podstatnou část nechala převézt do svozových míst. V seznamech se výslovně konstatuje existence 14 dokladů o demolici 1655, modelů a návrhů staveb, jakož i sádrového modelu hradu. Tyto doklady se ani v tzv. pozůstalosti dr. Wirtha ani v Severočes. museu nebo v oblasti jeho působnosti nepodařilo vypátrat.

⁶⁹ BAŠTOVÁ, Magdaléna. – LANCINGER, Luboš. – LÍBAL, Dobroslav. *Grabštejn – stavebněhistorický průzkum hradu a zámku*. Liberec 1979, s. 10.

⁷⁰ Tamtéž, s. 10 – 11.

*Příprava dětského domova nepřekročila stádium jednání a roku 1955 byl zámek postoupen MNO. Uvažovalo se tehdy o jeho využití na depozitář vojenského muzea. Po skončení užívání vojenskými orgány byl pro nedostatek údržby střech a oken zjištěn ve starém zámku výskyt dřevokazné houby.*⁷¹

Reakce na práci D. Líbala lze vidět napříč mnoha dalšími články uveřejněnými v ZPP nebo jiných periodikách. Snaha o konzervaci, revitalizaci a využití hradu je tehdy patrná zvláště v posledních zhruba deseti letech. Znepokojivý stav hradu byl zmapován již roku 1979. V předchozích pracích nenacházíme téměř žádné zmínky o postupném chátrání památkového objektu. Texty se většinou orientují pouze na historii hradu z hlediska jeho majitelů (A. Sedláček) nebo na specifické části hradu jako je kaple sv. Barbory (R. Müller). Pravděpodobně špatný stav zapříčinily události před rokem 1979, jelikož v době předchozí nebylo zapotřebí jej zmiňovat.

5.5. Convictus: Mezinárodní nadace na záchranu a další využití hradu

Grabštejn (1991)

K tomuto textu bych chtěla uvést pouze pár zmínek. V první řadě se jedná o práci propagačního charakteru určenou pro širší veřejnost. Musíme si uvědomit, že v roce 1991 záchranné akce teprve začínaly, bylo zapotřebí sehnat peníze, sponzory i firmy, jež se na konzervaci a revitalizaci hradu Grabštejn budou podílet. Text je vydán pod záštitou „Trojmezí“, tedy spolupráce tří států: Německa, Polska a České republiky. Vzhledem k poloze hradu na hraničním bodě je logické, že se o tuto památku zajímají i okolní státy. Cílem je propojení kultury a mezinárodní spolupráce jednotlivých zemí a v tomto případě také záchrana zpustošeného a téměř zapomenutého hradu.

V úvodní části se nachází stručný popis stavebního vývoje hradu, později zámku. Autor textu J. Čermák se zaměřuje na funkční rozložení hradu a nemalou pozornost věnuje renesanční přestavbě provedené Jiřím Mehlem ze Střelice roku 1569.⁷² Některé části textu jsou pravděpodobně inspirované prací D. Menclové, kupříkladu christologický popis kaple.⁷³

Následující část je věnována historii hradu, po straně jednotlivých listů vidíme výtvarně zpracované erby pánů z Donína, Ronovců, Biberštejnů, Valdštejnů, Gallasů a Clam-Gallasů.

⁷¹ Tamtéž, s. 16 – 17.

⁷² ČERMÁK, Petr. *Convictus: Mezinárodní nadace pro záchranu a další využití hradu Grabštejn*. Liberec: Okresní úřad Liberec 1991, s. 4.

⁷³ Tamtéž.

Chybí pouze erb Trauttmansdorffů, jednoho z významných rodů vlastnicích hrad v 17. století. Poslední část je věnovaná asi nejdůležitější věci – tristnímu stavu hradu. Ta má přilákat zájem o hrad Grabštejn, a tak i případné sponzory.

Tato práce sloužila k propagaci hradu do širšího povědomí nejen obyčejných lidí, ale především historiků, konzervátorů, architektů nebo památkářů. Lidé se stali nepostradatelnými pro příští zachování hradu, a bylo potřeba seznámit je s tíživou situací, v níž se objekt nalézal.

5.6. Grabštejn, in: Hradby severních Čech (1992) a Grabštejn, in: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů (1999)

Tomáš Durdík byl významným kastellologem a archeologem. Narodil se v lednu roku 1951 v Praze. Roku 1974 absolvoval studia historie a dějepisu na FF UK v Praze. Mimo jiné působil v Archeologickém ústavu ČSAV, ale věnoval se také přednáškové činnosti, především na ČVUT. Od roku 1970 se zaměřil na studium hradů. V souvislosti s tím bylo publikováno mnoho jeho výzkumů. Ve své práci se zaměřil především na vývoj, podobu, typologii, architekturu v souvislostech.⁷⁴ Zemřel v roce 2012.

V souvislosti s D. Menclovou byl vyzdvižen Durdíkův význam právě pro kastellologii.⁷⁵ Stal se zakladatelem nového pojetí tohoto oboru a hlavním redaktorem sborníku *Castellologica Bohemica*. Ze všech jeho prací nás bude zajímat dílo encyklopedického charakteru (1999) *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Tato práce navazuje v některých částech na knihu dřívější. V našem případě na text z roku 1992 *Hradby severních Čech*, kam patří i Grabštejn.

Pasáž zabývající se hradem nepřesahuje rozsahem čtyři odstavce situované do sloupců spolu s několika půdorysy objektu. Encyklopedický charakter knihy autorovi neumožňoval věnovat se blíže jednotlivým hradům. Přesto můžeme říci, že se T. Durdíkovi podařilo vystihnout základní podstatu historie hradu. Pro představu cituji jeden odstavec.

„Doba založení hradu není zcela jasná. Stalo se tak pravděpodobně okolo poloviny 13. století. V roce 1256 ho Přemysl Otakar II. dle Neplachovy kroniky odňal neznámému šlechtici a daroval pánům z Donína. V 15. století byl několikrát obléhán. V roce 1430 ho dobyla vojska Mikuláše z Kaišperka, který odsud podnikal loupežné nájezdy do Lužice.

⁷⁴ CHOTĚBOR, Petr. *Tomáš Durdík: Hradby severních Čech*. In: ZPP 53/1993, č. 3, s. 410.

⁷⁵ DURDÍK, Tomáš. *Sto let od narození Ing. arch. Dobroslavy Menclové*. In: *Castellologica Bohemica* 9, Praha 2004, s. 425.

Situace se nezlepšila ani po jeho zajetí, kdy se hradu zmocnil Jan Čapek ze Sán, a proto Grabštejn dobylo lužické vojsko. Poté ho od roku 1437 držel Hlaváč z Donína, ale i proti jeho nástupci Václavovi z Donína muselo v roce 1450 vytáhnout lužické vojsko, které hrad dobylo. Zůstal však nadále majetkem Donínů, a to až do roku 1562, kdy ho koupil Jiří Mehl ze Střelic. Jeho podobu výrazně změnila přestavba na náročný renesanční zámek v letech 1566 – 1586. Poté se zde střídali majitelé. Zámek silně utrpěl za třicetileté války, především požárem v roce 1622 a obsazení Švédy v roce 1645, a po ní bylo císařským rozkazem zbořeno jeho opevnění. Přestavby se dočkal roku 1782, po požáru v roce 1843, po němž byl o patro пониžen.⁷⁶

Následující část práce se zaměřuje především na stavební dispozice hradu, jak je obvyklé u stavebně historických výzkumů, avšak v daleko menším rozsahu. Slouží k rozšíření znalostí o hradě. I zde se objevuje zmínka o sníženém patře po požáru roku 1843. Můžeme předpokládat, že kromě jiných materiálů Tomáš Durdík vycházel z výše již uvedené zprávy německého konzervátora.

5.7. Stavebně historický průzkum hradu Grabštejn (1994) a Hrad Grabštejn, in: Jizerská kóta (1997)

František Gabriel je jedním z předních severočeských archeologů. Narodil se roku 1949. Dnes je autorsky nedílnou součástí stavebně historických průzkumů probíhajících zejména v severních Čechách. Vystudoval archeologii na Filozofické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v Brně, ale vzhledem k tomu, že již v dětském věku se i s rodiči přestěhoval do České Lípy, měl k severočeskému kraji velice dobrý vztah. Věnoval se mu i po studiích, kdy nastoupil jako historik archeologického odboru Krajského muzea v Teplicích.⁷⁷

Ve své práci se často věnuje hradním lokalitám na Českolipsku. Do dnešní doby zpracoval a zaměřil snad veškeré hrady v této lokalitě. Avšak nemůžeme říci, že by se F. Gabriel věnoval pouze České Lípě. Dalším oborem jeho práce je studium hmotných pramenů, kde se především zaměřuje na již zaniklé vesnice, sklárny nebo technologické postupy využívané v nejstarších dobách.

V pozdějších letech se F. Gabriel věnoval především stavebně historickým průzkumům. Jeden z výzkumů se týká hradu Grabštejn. Stavebně historický průzkum se skládá z několika částí.

⁷⁶ DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 1999, s. 142 – 143.

⁷⁷ Archaia Praha: obecně prospěšná společnost. Správní rada. [online]. [cit. 2014-04-06]. Dostupné z WWW: <http://www.archaiapraha.cz/praha-cs/?acc=personalia>.

První je datována od 10. do 21. 8. 1992. Tento průzkum doplnil informace o hradu z oblasti stavební a archeologické.

Druhá práce, datovaná do března 2007, je shrnutím poznatků, které dokládají fakt, že vývoj zámku zničil starší podobu hradu.⁷⁸ Investorem akce prováděné v druhé polovině roku 2007 byl Národní památkový ústav, ú. o. p. v Liberci. Poslední část, svým rozsahem nejobsáhlejší, spadá nejen do roku 2007, ale mapuje i menší archeologické akce z roku 2008. Tato práce obsahuje nejen terénní výzkum, jako tomu bylo v textech předchozích, ale také mnoho dalších informací.

K dokreslení historie hradu Grabštejn je stěžejní jedna zásadní informace, která umožnila rekonstrukci hradu, který po roce 1945 vesměs chátral. Na tento havarijní stav upozornil v roce 1979 ve své práci D. Líbal.⁷⁹ Jak již víme, po roce 1948 byl zámek majetkem československé armády a až po roce 1989 se začalo s rekonstrukcí hradu, která probíhá v menší míře doposud. Od roku 1992 je hrad Grabštejn přístupný veřejnosti. Spodní zámek s příslušnými budovami využívá armáda k veterinárním účelům dodnes. Od 1. července 2008 je hrad národní kulturní památkou ČR.⁸⁰

Součástí stavebně historického výzkumu je i historie lokality. F. Gabriel shrnuje základní stavební mezníky hradu. Autor se zamýšlí nad věrohodností zmínky, kterou uvádí kronikář Karla IV., opat Neplach. Tato informace, jak již víme, je datována do roku 1277. F. Gabriel poukazuje na nepřesnost některých faktů uváděných právě v této kronice.⁸¹ Ve výběru prvních majitelů hradu se přiklání k pánům z Donína. Ronovce podle názoru F. Gabriela nelze s určitostí doložit právě na Grabštejně.⁸²

Dílo se zaměřuje především na zmapování veškerých terénních prací prováděných na hradě letech 1992 až 1994. V důsledku toho bylo k nalezení potřebných informací užito několika sond v interiéru i exteriéru hradu. Především se zjistilo, že stavební vývoj Grabštejna je daleko složitější a nejasnější, než se čekalo. Podle F. Gabriela výzkum potvrdil jednu ze stěžejních zmínek v pracích předchozích. *„Výrazné stavební úpravy skály i terénu v souvislosti se stavbou kamenného hradu patrně setřely starší sídelní aktivity, jejíž indicie byly během výzkumu získány. Výsledky výzkumu byla podpořena věrohodnost jedinečného*

⁷⁸ GABRIEL, František. *Stavebně historický průzkum hradu Grabštejn*. Liberec 1994, s. 6.

⁷⁹ BAŠTOVÁ, Magdaléna – LANCINGER, Luboš – LÍBAL, Dobroslav. *Grabštejn – stavebně historický průzkum hradu a zámku*. Liberec 1979. s. 17.

⁸⁰ Tamtéž, s. 3.

⁸¹ GABRIEL, František. *Stavebně historický průzkum hradu Grabštejn*. Liberec 1994, s. 4.

⁸² Tamtéž, s. 5.

*pramene zachycujícího stav opevnění hradu krátce po skončení třicetileté války. Pieroniho plán a písemný komentář z roku 1655 lze brát jako věrohodný historický pramen.*⁸³

Článek týkající se hradu Grabštejn, vydaný roku 1997, shrnuje dřívější poznatky nejen ze stavebně historického průzkumu provedeného v letech 1992, 2007–2008, ale i z dřívějších výzkumů. Text publikoval F. Gabriel v časopise Jizerská kóta: kulturní a společenská revue severovýchodních Čech. Zde se již zaměřoval výhradně na historii hradu, samozřejmě s přihlédnutím na výtvarné ztvárnění kaple sv. Barbory, která je jedním z největších turistických lákadel.

6. LITERATURA V LETECH 1989 AŽ 2012

6.1. Samostatná studie

6.1.1. Hrad Grabštejn (2001)

Eliška Fučíková je historička se specializací na renesanci a manýrismus, restaurátorka, členka Akademie věd a bývalá ředitelka památkové péče Kanceláře prezidenta republiky. Narodila se v srpnu 1940 v Praze, kde žije dodnes. Tato významná osobnost české historické obce vystudovala dějiny umění na FF UK. Poté v letech 1962–1963 pracovala jako asistentka ČSAV v Praze.⁸⁴

V roce 1991 nastoupila do Kanceláře prezidenta republiky jako pracovnice kulturní sekce. Od roku 2005 přijala práci odborné konzultantky Kanceláře Senátu Parlamentu ČR a věnuje se nadále výtvarnému umění. Kromě činnosti ve státních službách, můžeme-li to takto říci, se věnovala také pedagogické činnosti. V roce 1992 uvedla na FF UK cyklus přednášek o rudolfínském umění. Přednášela také na AVU nebo na DAMU.⁸⁵

Kromě přednáškové činnosti se E. Fučíková věnuje publikování nejrozličnějších odborných článků z oblasti výtvarného umění. Zaměřuje se většinou na rudolfínskou dobu. Nás však bude zajímat text *Státní hrad Grabštejn*, který sestavila spolu s několika kolegy (F. Gabrielem, K. Křížovou, J. Mohrem a J. Sedlákem). Tato útlá brožura o 15 stranách byla vydána ve spolupráci se Státním památkovým ústavem v Ústí nad Labem. Jedná se především o propagační materiál.

⁸³ GABRIEL, František. *Stavebně historický průzkum hradu Grabštejn*. Liberec 1994, s. 6.

⁸⁴ MIKULE, Vladimír. *PhDr. Eliška Fučíková, CSc.* In: Lomnické noviny 14/2006, č. 4, s. 14.

⁸⁵ Tamtéž.

Brožura je svým obsahem určena pro méně náročného čtenáře. Je lehce srozumitelná jazykem i rozsahem. V první části autoři podávají jistý krátký, ale ucelený náhled na dějiny hradu Grabštejn. Následující kapitola je věnována stavebně historickému vývoji objektu a pravděpodobně čerpá z výsledků F. Gabriela. Souhrnem lze říci, že tyto dvě první části nepřinášejí žádné nové informace, pouze shrnují poznatky dosavadní a převádějí je do přístupnosti i méně vzdělanému čtenáři.

Část s názvem „*Grabštejnské interiéry a sbírky*“ je evidentně ovlivněna textem D. Líbala, který jako jeden z prvních poukázal na havarijní stav hradu po roce 1945. Autorkou této pasáže je Květa Křížová, o které se ještě zmíním. Po rekonstrukci zahájené po roce 1989 se na hrad pomalu vracely některé zajímavé movitosti, které se po znárodnění hradu v roce 1945 začaly rozvážet do nejrůznějších sbírkových fondů. Na hrad Grabštejn se tak vrátila plátna významných evropských i českých umělců. Jedněmi z nejhodnotnějších obrazů jsou kupříkladu práce Francesca Casanovy „*Noční tábořiště*“ nebo „*Přepadení*“.⁸⁶

Autorkou textu *Nástěnné malby v zámecké kapli* je Eliška Fučíková. Soustředila se na kapli sv. Barbory. Jak již víme z výše uvedených textů, autor výmalby kaple je neznámý. E. Fučíková se zde zamýšlí nad možnými variantami původu malíře.

„*Obecně lze říci, že jejich autorem byl malíř vyškolený v Itálii, ne nutně italského původu... Jeho styl je velmi blízký dílům Friedricha Sustrise, jak dokládá srovnání grabštejnských maleb s nástěnnými malbami v prostorách sbírek domu Hanse Fuggera v Augsburgu. Pro Fuggery začal zde Sustris se svými spolupracovníky pracovat právě v roce 1569.*“⁸⁷

Autorka využívá vědomostí o provázanosti rodu Mehlů s rodem Fuggerů. Vyjma uvedené hypotézy E. Fučíková zdůrazňuje uměleckou jedinečnost celého christologického cyklu vysoké umělecké úrovně a rozsahu, které je srovnatelné pouze s dvorskou vídeňskou produkcí.⁸⁸

Následující text vznikl za spolupráce grabštejnského kastelána Jana Sedláka a architekta Václava Girsy. Tato část se zaměřuje především na jednu z nejstarších částí objektu, na rehabilitaci a na konzervaci hradu po roce 1989. O grabštejnských sklepeních se ještě zmíním. Nyní se zaměřím na revitalizaci nejvíce poškozených částí objektu. Jak uvádí Václav

⁸⁶ FUČÍKOVÁ, Eliška. A kol. *Státní hrad Grabštejn*. Ústí nad Labem: Státní památkový ústav, 2001, s. 7.

⁸⁷ Tamtéž, s. 7.

⁸⁸ Tamtéž, s. 10.

Girsa, hrad se nacházel v osmdesátých letech 20. století v havarijním stavu.⁸⁹ První práce po roce 1989 se soustředily především na záchranu objektu, který byl nejen napaden škůdci, ale také ve zcela nevyhovujícím stavu. Pozdější texty se již mohly zaměřit na stavebně restaurátorskou činnost, jejímž úkolem bylo uchování autenticity hradu.

Poslední část, která se věnuje nové instalaci jednotlivých prostor hradu, je nedílnou součástí revitalizace. J. Mohr vyzdvihuje důležitost spolupráce jednotlivých oborů, jako jsou muzejnictví a památková péče pro další využití hradu k vytváření nejrozličnějších expozic.

6.2. Články

6.2.1. *Dvě nádvoří*, in: ZPP (2001); *Rehabilitace dalších částí interiérů hradu Grabštejn (2003) a Státní hrad Grabštejn (2003)*

Václav Girsa je znám pro svou záchrannou památkovou činnost. Významný architekt a výtvarník se narodil v červnu roku 1945 v Praze. Pochází z rodiny architekta. V roce 1969 vystudoval architekturu na ČVUT, na kterou navázal oborem výtvarných umění. V letech 1971 až 1990 pracoval ve Státním ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Praze.⁹⁰

Od roku 1990 se vedle výše uvedené odborné činnosti věnuje také výuce na Fakultě architektury na ČVUT. Známá je jeho činnost mimo SÚRPMO. V roce 1991 založil s Miloslavem Hanzlem ateliér specializující se na konzervace a stabilizace hmotných památek.⁹¹

V souvislosti s tímto významným „záchránářem“ památek nás bude zajímat především revitalizační činnost vztahující se ke Grabštejnu, a to vzhledem k působnosti V. Girsy v redakci časopisu Zprávy památkové péče. Následující dvě studie byly publikovány v rámci ZPP.

Článek *Dvě nádvoří* (ZPP 2001) seznamuje se zkušenostmi z památkových oprav exteriérů dvou konkrétních objektů – hradů a později zámků Frýdlant a Grabštejn.⁹² Autor seznamuje s přenesením restaurátorských principů na větší stavby, přičemž velkou roli sehrává aplikace

⁸⁹ Tamtéž, s. 12

⁹⁰ GIRSA AT spol. s r.o. Ateliér obnovy a konzervace historických staveb. [online]. [cit. 2014-04-06]. Dostupné z WWW: http://www.girsa-at.cz/cz/Vyber_bibliografie.htm.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² GIRSA, Václav. *Dvě nádvoří. (K problematice konzervační opravy exteriérů památek na aktuálních příkladech z praxe)*. In: ZPP 61/2001, č. 8, s. 248.

tradičních technologií a řemeslných metod v souladu s použitým materiálem.⁹³ Práce zachycuje restaurátorskou činnost jednotlivých částí dvou objektů severočeského kraje. Na hradě Grabštejn se jednalo o obnovu průčelí horního nádvoří hradu. Ta proběhla v letech 1999–2000.

Druhý text se týká *Rehabilitace dalších částí interiérů na Grabštejně* (ZPP 2003). Podává chronologicky systematické údaje o jednotlivých rehabilitacích objektů počínaje rokem 1999, kdy se přistoupilo k obnově průčelí horního nádvoří, některých místností v přízemí a 1. patře severního křídla i sklepa.⁹⁴ Část restaurovaných místností byla již roku 2001 zpřístupněna. V. Girsy zde opět vyzdvihuje důležitost ohleduplného ošetření originálního materiálu.⁹⁵

Poslední publikací, s níž pracuji, je propagační brožura *Státní hrad Grabštejn* (2003), vydaná Národním památkovým ústavem v Ústí nad Labem. Historie hradu je publikována v němčině, češtině a angličtině. Jednotlivé statě nepřesahují rozsah jednoho odstavce. Ten ve stručnosti shrnuje historické informace od 13. století až doposud. Přitom naprosto vynechává některé majitele hradu. Ve své podstatě působí jako pozvánka pro návštěvníky. Předpokládejme spíše laickou veřejnost.

6.2.2. *Nová interiérová instalace na Grabštejně, in: ZPP (2002) a Rozšíření památkové interiérové instalace na Grabštejně, in: ZPP (2006)*

Ze ZPP jsem se rozhodla přidat ještě dvě práce zabývající se hradem Grabštejn, avšak nikoliv z pohledu architektonického, jako tomu bylo u V. Girsy, ale z hlediska interiérové instalace. Oba články jsou dílem významné ženy v oboru historie a umění, *Květy Křížové*. První článek *Nová interiérová instalace na Grabštejně* (2002) dokresluje rámec rehabilitace Grabštejna. Druhým je *Rozšíření památkové interiérové instalace na Grabštejně* (2006).

Starší článek (2002) prezentuje především na Grabštejn navrácené historické clam-gallasovské sbírky. Dne 15. června 2001 bylo zpřístupněno osm místností v přízemí v horním prostoru areálu. Ta se tak stala první novou prohlídkovou trasou. Na Grabštejn se vrátila část clam-gallasovských sbírek. Jednotlivé drahocenné kusy byly do nedávné doby rozmístěny na nedalekých zámcích, kupříkladu na Frýdlantě, Lemberku nebo v Liberci. Avšak některé

⁹³ Tamtéž, s. 253.

⁹⁴ GIRSA, Václav – HANZL, Miloslav. *Rehabilitace další části interiérů hradu Grabštejn*. In: ZPP 63/2003, č. 1, s. 3.

⁹⁵ Tamtéž, s. 9.

součástí fondu nemohly být vystaveny s ohledem na velice špatný stav. Instalace jednotlivých uměleckých předmětů je samozřejmě předmětem budoucího vývoje revitalizace hradu.⁹⁶

Autorka se dále zamýšlí nad tristní situací hradu ještě v devadesátých letech 20. století. V souvislosti s tímto faktem se jedná o velký pokrok. Citace K. Křížové uvedené v textu jsou většinou vypůjčeny ze stavebně historického průzkumu D. Líbala.

Následující text je doplněním předchozího článku z roku 2002:

„Dne 6. srpna 2005 byla na zámku Grabštejn slavnostně zpřístupněna další část památkové interiérové instalace. Ve velkém, takzvaném Rytířském sále jsme soustředili obrazová díla z bývalé rodové clam-gallasovské sbírky – souboj olejomalb s tematikou krajiny. Jde převážně o barokní práce z období 17. – 18. století výjimečné hodnoty. Za nejcennější z nich považujeme dvě protějškové krajinomalby s námětem Výjezd na lov a Návrat z lovu. Plátna vznikala pravděpodobně během poslední třetiny 17. století v ateliéru evropského malíře poučeného nizozemskou malbou. Jsou svým výtvarným pojetím blízka tvorbě Heinricha Schönfelda, 1609 – 1682(3).“⁹⁷

Výše uvedený text je výňatkem ze studie, která čítá pouze čtyři odstavce shrnující renovované a zpřístupněné části hradu. Text je doplněn několika fotografiemi interiérové instalace. Stylově odpovídá rozsahem menší odborné pozvánce na nově představenou instalaci. K. Křížová cíleně staví do popředí nejcennější díla, která by mohla být největším lákadlem nejen pro turisty, ale i pro potenciální sponzory hradu.

6.2.3. *Purkrabí z Donína na Grabštejně, in: ÚSH (2003)*

Článek vychází z diplomové práce Jitky Vondráčkové *Purkrabí z Donína na Grabštejně*, obhájené na FF UK v červnu 2002.⁹⁸ Avšak v rámci sborníku byl text publikován až o rok později. Na zhruba 25 stranách podává autorka především genealogii rodu pánů z Donína. Text obsahuje mnoho užitečných informací, z nichž většina se vztahuje k hradu Grabštejn. Z výše uvedených dokumentů víme, že je složité postihnout stavební práce na hradě v době vlastnictví pánů z Donína. Přesto se jedná o velice zdařilý text za použití mnoha pramenů listinného charakteru.

⁹⁶ KŘÍŽOVÁ, Květa. *Nová interiérová instalace na Grabštejně*. In: ZPP 63/2002, č. 3, s. 58.

⁹⁷ KŘÍŽOVÁ, Květa. *Rozšíření památkové interiérové instalace na Grabštejně*. In: ZPP 66/2006, č. 1, s. 48.

⁹⁸ VONDRÁČKOVÁ, Jitka. *Purkrabí z Donína na Grabštejně*. In: ÚSH 6/2003, č. 1, s. 245.

Jméno rodu je spjato s hradem Donín (Döhna) ležícím nad řekou Mohelnicí (Müglitz). Nedaleký hrad a panství Ostritz náležely Donínům nejméně od poloviny třicátých let 13. století. S hradem Grabštejn je tento rod svázán až od roku 1277, kdy podle kroniky mnicha Neplacha král Přemysl II. odňal nejmenovanému rodu a daroval v léno Donínům. Majitelem hradu se stal Jindřich III., i když teprve jeho syn Otta se psal z Grabštejna.⁹⁹ V průběhu zhruba 300 let prošlo hradem několik členů rodu pánů z Donína. Tato držba, jak již víme, končí rokem 1562, kdy hrad koupil dr. Jiří Mehl ze Střelic. J. Vondráčková se ve své rozsáhlé práci snaží vymezit jednotlivé členy rodu v závislosti na jejich úloze, kterou sehráli vůči hradu. Zaměřuje se především na celkovou vazbu rodu vůči českým králům. Z nich je kupříkladu jasné, že pánové z Donína v průběhu 13. století projevili jistou důvěryhodnost vůči českému králi Přemyslu Otakarovi II.¹⁰⁰

Majetková držba Donínů je příkladem cizího šlechtického rodu, který získal na území Království českého statky, aby později splynul s českou šlechtou.¹⁰¹ Část textu *Stavební aktivity* se zaměřuje více na hrad Roimund než na Grabštejn. Důvodem je zřejmě množství dochovaného materiálu ke studiu a překrytí či úplné nahrazení částí hradu po roce 1562 renesančními prvky. Církevní fundace se v případě Grabštejna vztahují ke kapli sv. Barbory, která spadala pod žitavský děkanát.

⁹⁹ VONDRÁČKOVÁ, Jitka. *Purkrabí z Donína na Grabštejně*. In: ÚSH 6/2003, č. 1, s. 249.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 247.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 255.

6.2.4. *Grabštejnská sklepení zpřístupněna, in: ZPP (2003)*

Posledním článkem ze ZPP je text kastelána hradu Grabštejn *Jana Sedláka* (v letech 1991–2013 správce hradu). V mládí byl zaměstnán jako provozní technik. Studoval na Střední průmyslové škole strojní v Táboře. Poté vyučoval na Střední průmyslové škole strojní v Praze. V roce 1991 začal pracovat v NPÚ, přitom studoval etnologii na FF UK. Součástí jeho zaměstnání v NPÚ bylo také absolvování rekvalifikačního studia památkové péče na ČVUT. Zde vypracoval stavebně historický průzkum zámku Kavalierhaus na Grabštejnu.¹⁰²

Roku 1991 byl ustanoven správcem Grabštejna. Tehdy se hrad nacházel ve špatném stavu. J. Sedlák se začal aktivně zajímat o jeho záchranu. Díky němu a zásluhou mnoha architektů, kteří se na rekonstrukci hradu podíleli, se objekt nestal troskami.

Článek uveřejněný roku 2003 *Grabštejnská sklepení zpřístupněna* osvětluje péči věnovanou v posledních letech citlivé obnově hradu. Mezi jinými byly dokončeny konzervační úpravy grabštejnských sklepení.¹⁰³ Jedná se o jednu z dalších zpráv a dokumentací záchranných prací na hradě. Některé části sklepních prostor jsou nejstarší částí hradu. Na několika místech můžeme vidět, jak byly zděny základy starého gotického paláce.¹⁰⁴

J. Sedlák vyzdvihuje úsilí minimalizovat novodobé technické zásahy. Snaha o autentičnost a záchranu objektu v souladu s citlivostí v používání pracovních postupů a materiálů byla nastíněna již v textech V. Girsy nebo K. Křížové. J. Sedlák dokumentuje citlivé oživení jedné z nejstarších částí hradu.

6.2.5. *Opevněné postavení obláhatelů hradu Grabštejna, in: CB (2004)*

Autory práce jsou *Jan Krypta* a *Jana Richterová*. Článek z roku 2004 ve sborníku *Castellologica Bohemica* pod názvem *Opevněné postavení obláhatelů hradu Grabštejna* je zaměřen na vojenskou historii. Pojednává o činnosti obláhatelů v 15. století, kdy Českým královstvím zmítaly náboženské konflikty.¹⁰⁵ Autoři se snaží vymezit jednotlivé terénní pozůstatky činnosti obláhatelů v okolí hradu.

¹⁰² Český rozhlas: Leonardo. Digitalizovaný archiv příspěvků. [online]. [cit. 2014-04-06]. Dostupné z WWW: http://www.rozhlas.cz/leonardo/vstupce/_zprava/1055612.

¹⁰³ SEDLÁK, Jan. *Grabštejnská sklepení zpřístupněna*. In: ZPP 63/2003, č. 2, s. 10

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 11.

¹⁰⁵ KRYPTA, Jan – RICHTEROVÁ, Jana. *Opevněné postavení obláhatelů hradu Grabštejna*. In: *Castellologica Bohemica* 3/2004, s. 285.

Vzhledem k velice výhodné pozici hradu, k němuž vedla pouze jedna přístupová cesta, se zdají být logické časté pokusy o jeho dobytí. K těm docházelo v průběhu 15. století. V roce 1430 hrad dobyl nám známý Mikuláš z Kaišperka.¹⁰⁶ O pět let později jej obsadil Jan Čapek ze Sán, který ho roku 1437 přenechal Hlaváčovi z Donína. Průzkum se vztahuje především k první polovině století. Roku 1450 se spojilo Šestiměstí s Biberštejnem a hrad společnými silami dobylo.¹⁰⁷

Následující část mapuje okolí areálu hradu, a to několik lokalit, kde se dochovaly terénní pozůstatky činnosti obléhatelů. Cituji ze závěru práce:

„Charakterizovat můžeme pozůstatky fortifikace, postavení lafetových zbraní určených k obraně areálu a k ohrožování dobývaného objektu i stanoviště velitele. V rámci jednoho ze subkomplexů pozůstatků činnosti obléhatelů pravděpodobně z roku 1467 se zde podařilo zdokumentovat menší opevněné ležení částečně ohraničené nízkým valem, na jehož vnitřní ploše se nachází mohutným valem vymezené stanoviště velitele, početný soubor provozních objektů a dvě postavení praků. S tímto areálem souvisí i dva okopy určené pro těžké palné zbraně, které se nacházejí blíže k hradu. Mezi okopy a opevněným ležením se dodnes dochovaly pozůstatky cesty.“¹⁰⁸

6.2.6. Kaple svaté Barbory na Grabštejně, in: *Miscellanea ze semináře starších dějin* (2005)

Roku 2005 byl jako součást sborníku *Miscellanea ze semináře starších dějin* uveřejněn článek Petry Chabičové s názvem *Kaple svaté Barbory na Grabštejně*. Na necelých 30 stranách své práce podává autorka detailní popis kaple, která je úzce spjata s majitelem Grabštejna, Jiřím Mehlem ze Střelic. Renesanční stavba unikátního charakteru je součástí rozsáhlejší přestavby Grabštejna.

V úvodu se P. Chabičová věnuje Jiřímu Mehlovi ze Střelic. Rod Mehlů pocházel z Vratislavi. Otec Baltazar se uplatnil ve službách významné zdejší rodiny Fuggerů.¹⁰⁹ Možnost propojení Mehla a rodinu Fuggerů pomocí kaple sv. Barbory publikovala až E. Fučíková v textu z roku

¹⁰⁶ KRYPTA, Jan – RICHTEROVÁ, Jana. *Opevněné postavení obléhatelů hradu Grabštejna*. In: *Castellologica Bohemica* 3/2004, s. 285.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 286.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 290.

¹⁰⁹ CHABIČOVÁ, Petra. *Kaple svaté Barbory na Grabštejně*. In: *Miscellanea ze semináře starších dějin*, Olomouc 2005, s. 71.

2001.¹¹⁰ Tento článek onu domněnku vyslovenou E. Fučíkovou nepotvrzuje, ani nevyvrací, pouze ji replikuje.

Jak již bylo řečeno, nejvýznamnější částí hradu, potažmo zámku Grabštejn, je kaple sv. Barbory. Právě na ni se autorka soustředí nejvíce. První zmínka o kapli spadá do roku 1391, kdy Grabštejn vlastnili Donínové. Tehdy se však nacházela v podhradí a až později, za husitských válek, byla bohoslužba ve jménu sv. Barbory přenesena na hrad. Jak uvádí R. Müller:

*„Kaple byla však zničena husity, ale sochu se podařilo zachránit tím, že byla přenesena do zámecké kaple, kde již také zůstala. Pak se každoročně 21. prosince konala slavnostní mše za účasti horníků z celého okolí.“*¹¹¹

Renesanční kaple vybudovaná v 16. století je součástí dnešního tzv. horního zámku, tedy starší části hradu. P. Chabičová popisuje kapli sv. Barbory takto:

*„Lod' kaple má délku 12,5 m a šířku 6,3 m a je zaklenuta třemi poli křížových kleneb, které vycházejí z pilastrů v obvodních zdech severní a jižní strany kaple. Empory na západní a severní straně jsou od lodi odděleny kuželovou balustrádou. Menší západní empora je podklenuta třemi poli ploché křížové klenby a je nesena sloupy o výšce 2,32 m. Tribuna na severní straně již pod sebou prostor kaple nemá (prochází pod ní úzká nízká chodba). Oltářní část kaple je částečně zapuštěna do zdiva hlavní věže, jež muselo být při stavbě kaple částečně rozebráno. Oltářní prostor ve tvaru oblouku o průměru 5 m má klenbu lunetovou a od lodi je oddělen klenebním pasem a kuželovou balustrádou. Po obou stranách jsou dvě malé oratoře, z nich severní je spojená s tribunou a druhá (jižní) je přístupná z točitého schodiště hlavní věže.“*¹¹²

V práci se objevují také citace jiných autorů, mezi nimiž je K. Kühn, který napsal asi nejrozsáhlejší práci vztahující se ke kapli sv. Barbory roku 1934:

„Denní světlo do kaple proniká několika okny: v jižní stěně jsou to dvě velká pravoúhlá okna a dvě malá kulatá okénka, která propouštějí světlo z nádvoří, na protější severní straně jsou to

¹¹⁰ FUČÍKOVÁ, Eliška. A kol. *Státní hrad Grabštejn*. Ústí nad Labem: Státní památkový ústav, 2001, s. 10.

¹¹¹ MÜLLER, Rudolf Josef. *Schloss Grafenstein*. In: JDGJI, Reichenberg 13/1903, s. 34 (viz příloha této práce – druhý odstavec).

¹¹² CHABIČOVÁ, Petra. *Kaple svaté Barbory na Grabštejně*. In: *Miscellanea ze semináře starších dějin*, Olomouc 2005, s. 73.

tři malá kulatá a pod nimi tři malá pravoúhlá okna, která propouštějí světlo na severní emporu z vnější strany zámku.“¹¹³

Hlavním cílem díla je rozbor jednotlivých christologických výjevů umělecky ztvárněných na stěnách kaple v 16. století. Ústředním motivem této výmalby je pašijový cyklus zachycený v medailonech na stropě, jemuž dominuje medailon uprostřed znázorňující Poslední soud. Stěny kaple zdobí postavy apoštolů a zbytkové plochy doplňuje pestrá ornamentální a figurální výzdoba s mnoha zajímavými aspekty.¹¹⁴ Dle náročnosti textu je zřejmé, že práce je určena spíše pro odborně vzdělaného čtenáře, nikoliv pro úplného laika.

6.2.7. *Renesanční bibliofil dr. Jiří Mehl ze Střelice (2005)*

Práce Jana Šťovíčka, publikovaná roku 2005 ve sborníku *Fontes Nissae*, pojednává především o knižní sbírce Jiřího Mehla ze Střelice. Článek vychází ze starší studie uložené v Severočeském muzeu nebo také SOKA v Liberci. Text měl být původně součástí sborníku vydávaného právě Severočeským muzeem.¹¹⁵

J. Šťovíček pojednává nejprve o Jiřím Mehlovi ze Střelice. Jak již víme, tento rod pocházel z Vratislavi, hlavního města Slezska.¹¹⁶ Roku 1558 Jiřího Mehla ze Střelice jmenoval Ferdinand I. německým vicekancléřem Království českého v Praze.¹¹⁷ Následující text se věnuje hospodaření Jiřího Mehla ze Střelice, jehož součástí byl také hrad Grabštejn, který nechal přestavět na renesanční sídlo.

Stěžejní část práce se zaměřuje na knihy jakožto součást Mehlovy knihovny. Tento knižní fond se dnes nachází v mnoha různých sbírkách, kupříkladu Strahovská knihovna vlastní největší soubor – 13 titulů.¹¹⁸ Dále popisuje vazbu, původ nebo tematiku knih. O slepotiskové vazbě knih se mimo jiné autor vyjadřuje ve své práci takto:

„Jiří Mehl ze Střelice si zvolil pro své knihy tehdy oblíbený typ slepotiskové bohatě zdobené vazby se zlacenou střední plotnou. Vazba byla zhotovena z bílé vepřovice, kterou byla potažena dřevěná prkénka tvořící její výztuž. Bohaté ornamentální i pásové tlačené rámy dávají vzniknout zlacenému Mehlovu supralibros, které je umístěno ve středu kompozice střední

¹¹³ KÜHN, Karl Friedrich. *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale im Bezirke Reichenberg*, Prag: Rudolf M. Rohrer Verlag, 1934, s. 44.

¹¹⁴ CHABÍČOVÁ, Petra. *Kaple svaté Barbory na Grabštejně*. In: *Miscellanea ze semináře starších dějin*, Olomouc 2005, s. 75.

¹¹⁵ ŠŤOVÍČEK, Jan. *Renesanční bibliofil dr. Mehl ze Střelice*. In: FN 6/2005, s. 6.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 7.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ ŠŤOVÍČEK, Jan. *Renesanční bibliofil dr. Mehl ze Střelice*. In: FN 6/2005, s. 9.

desky. To je tvořeno obdélníkem uvnitř vytvářejícím sloupkovou a klenutou architekturu, do níž je vkomponován erb rodu Mehlů ze Střelic. Jeho štít nese letopočet 1578.“¹¹⁹

Z „dílny“ tohoto autora pochází také další články specializující se na Grabštejn v 16. století. Práce *Poddanská hnutí na Grabštejně ve druhé polovině 16. století* mapuje vlnu sociálních nepokojů, ke kterým došlo v důsledku neustálého zvyšování roboty. Specifické zaměření má i text následující s názvem *Báňské podnikání na Grabštejnu*. Texty jsou určeny spíše znalému čtenáři. Avšak jsou vcelku dobře čitelné i pro laika.

6.3. Stavebně historický průzkum

6.3.1. Grabštejn. Areál starého a nového zámku, poplužní dvůr a další vrchnostenské stavby (2009)

Stavebně historický průzkum *Elišky Nové* pochází z roku 2009. Jedná se o nejaktuálnější verzi týkající se hradu. E. Nová především vyvrací či potvrzuje některé informace publikované v literatuře předchozí. Činí tak na základě nových relevantních materiálů, které jsou nyní k dispozici.

Autorka článku poukazuje na zmínku, která prochází mnoha texty až do dnešní doby. Stavební průzkum c. k. konzervátora J. Brausewettera z roku 1887 obsahuje informaci o snesení patra po požáru v roce 1843.¹²⁰ Avšak po podrobném bádání bylo zjištěno, že k žádné takové změně nedošlo.¹²¹

E. Nová popisuje hrad, později zámek, a jeho první doložené majitele takto: „*Hrad Grabštejn byl vybudován nad údolím Lužické Nisy a poprvé je připomínán k roku 1277. Zmínku o něm najdeme v tzv. Neplachově kronice, která je však téměř o sto let mladší. Zde se uvádí, že roku 1277 král Přemysl Otakar odebral (stejně jako řadu jiných hradů) Ulšic, co se teď nazývá Grafenstein jistému nejmenovanému šlechtici. Tímto nejmenovaným šlechticem byl nepochybně někdo z rodu Ronovců, kteří oblast Žitavska ovládali. Akce souvisela s nutností posílit Žitavsko po ztrátě Budyšínska a Zhořelecka. Přemysl Otakar II. zde založil město Žitavu a vybudoval soustavu manských statků s hrady. Jedním z nich byl i Grabštejn, na který*

¹¹⁹ ŠTOVÍČEK, Jan. *Renesanční bibliofil dr. Mehl ze Střelic*. In: FN 6/2005, s. 13.

¹²⁰ NOVÁ, Eliška. *Grabštejn. Areál starého a nového zámku, poplužní dvůr a další vrchnostenské stavby*, Liberec 2009, s. 24.

¹²¹ Tamtéž.

*král dosadil rod Donínů (pocházející z hradu Dohna v Míšeňsku). Donínové zůstali na Grabštejně až do 2. poloviny 16. století.*¹²²

6.4. Bakalářská práce

6.4.1. Hrad Grabštejn – historie, stavební vývoj, architektonické a dispoziční řešení (2008)

Posledními díly zaměřujícími se na hrad jsou dvě bakalářské práce studentů historie. Dílo *Hrad Grabštejn – historie, stavební vývoj, architektonické a dispoziční řešení* od Jana Lenkvíka vychází ze stavebně-historického průzkumu sepsaného roku 1979 Dobroslavem Líbalem. Zaměřuje se na architektonickou stránku hradu, pouze v úvodu se krátce věnuje jeho historii. Přesto, že práce se zdá být z hlediska studia historie dějin umění velice zdařilá, nepovažuji za vhodné uvádět jako zdroj informací internetové portály typu wikipedie. Na druhé straně je vhodné ocenit množství obrazového materiálu vázícího se k hradu.

6.4.2. Kaple sv. Barbory na Grabštejně (2009)

Následující prací je text studentky Jany Schlesingerové *Kaple sv. Barbory na Grabštejně*. V úvodu se autorka velice stručně zaměřuje na krátkou rešerši zdrojů o hradu Grabštejn, avšak věnuje se výhradně kapli sv. Barbory. Jako studentka dějin výtvarného umění se snaží vystihnout jednotlivé zákonitosti, které byly uplatněny při restaurování kaple, ale také se zabývá ikonografií jednotlivých částí christologického cyklu ztvárněného na stěnách kaple. Věnuje se také již zmíněné polychromované soše a dalším mobiliáři kaple z pozice dějin výtvarného umění. Čerpá z některých výše uvedených zdrojů, ale také z textů zaměřených na výtvarné umění.

¹²² Tamtéž, s. 3.

ZÁVĚR

Hrad a zámek Grabštejn, který se dnes nachází na pomezí tří států, je nejen nedílnou součástí Chotyně, ale především se jedná o jednu z památek české a německé historie. Tak, jak stojí při hranicích, byl i v literatuře zpracován nejen českými spisovateli a historiky, ale rovněž německými badateli.

V literatuře je zprvu patrný především folklórní a romantizující pohled na hrad. V dílech Bohuslava Balbína přes mnoho dalších až k Augustu Sedláčkovi můžeme spatřit především vyprávění. Příběh, kterým se nás autoři snaží provést, a přitom čtenáři ukázat krásy a památky jednotlivých krajů, v našem případě kraje severočeského. Zkoumaná díla jsou čtivým vyprávěním o historii národní, i když v případě hradu a zámku Grabštejn můžeme spíše říci mezinárodní. Výjimkou je práce Augusta Sedláčka, který přináší do literatury první výklad o stavebním vývoji hradu a zámku. Primárně se sice zaměřuje na popis stavu koncem 19. století, avšak jedná se o první bližší popis hradu se snahou nastínit i jeho stavební vývoj.

O podrobné zpracování celého areálu hradu a zámku se také pokusil Karl Kühn. Ten se zaměřil, jako mnoho pozdějších autorů, především na kapli sv. Barbory. Na rozdíl od Augusta Sedláčka se snaží nejen o stručný popis objektu jako celku, ale také o deskripci jednotlivých částí hradu a zámku i s některými příslušnými budovami. Text je doplněn mnoha vyobrazeními hradu včetně půdorysů.

V sedmdesátých letech 20. století přichází Dobroslava Menclová se systematickým výzkumem Grabštejna. Vysvětluje některé stavby, potažmo přestavby z hlediska jejich funkčnosti. Ve své práci využívá poznatky z výzkumů jiných historických objektů, kupříkladu hradu Švihov. Umožňuje tak nahlédnutí do problematiky a prohloubení stávajících vědomostí v souvislostech především architektonických a historických. O deset let později se objevuje ještě druhá práce, která je taktéž nepopíratelným přínosem, a to dílo Dobroslava Líbala. SHP vydané roku 1979 je ucelenou prací, představující odbornému čtenáři stavební historii hradu a zámku.

Vzhledem k tomu, že se na konci 20. století přistoupilo k rekonstrukci hradu a zámku Grabštejn, která trvá bezmála dodnes, objevila se potřeba nových výzkumů, které zmapují současný stav památky. Odezvou na tyto archeologické výzkumy je publikační činnost v rámci ZPP a jiných významných historických periodik (např. *Castellologica Bohemica*).

Nově nalezené poznatky bylo třeba nejen znovu probádat a potvrdit, ale především publikovat. Vzrostl také zájem a bližší prozkoumání témat souvisejících s touto stavbou.

Poznatky získané během bezmála dvacetiletého výzkumu využila pro svou archivní rešerši Eliška Nová, která svůj záběr rozšířila nejen o hrad a zámek, popřípadě dolní zámek, ale také o budovy příslušející, kupříkladu bývalý velkostatek. Tato část se nachází dnes již odděleně od ostatních na druhé straně silnice vedoucí do Žitavy. Největší význam však spočívá nejen v ucelené prezentaci nově objevených poznatků, ale v práci jako takové, která může sloužit jakožto základní kámen pro další badatelskou činnost.

Vedle odborných prací samozřejmě můžeme najít i další, v dnešní době hojně vydávané turistické průvodce. Některé kvalitnější ve spolupráci s NPÚ, jiné méně kvalitní, o kterých se ve své práci nezmiňuji, jelikož nemají žádnou faktickou hodnotu. Jedná se o texty, které často nekriticky „papouškují“ práce jiné bez ohledu na faktické údaje. Hlavním cílem je často pouze zaměření na nejpoutavější části hradního a zámeckého areálu.

Tato bakalářská práce podává ucelený pohled na publikační činnost k danému tématu. Prochází napříč jednotlivými obdobími a ukazuje na odlišnosti pojetí tématu v minulosti s ohledem na dobu, v které texty vznikaly. Ukazuje vývoj odborné literatury od romantizujícího pohledu až po dnešní kritické bádání v oboru historie, kastellologie či archeologie. Dále umožňuje porozumět tomuto vývoji s ohledem na dobu a její badatelské možnosti.

Jednotlivé texty jsou využitelné jako podklad pro další bádání na dané téma nejen v oborech historických, ale i zeměpisných. Jejich postupný rozbor odhaluje některé nepřesnosti výkladu v minulosti.¹²³ Součástí práce jsou výňatky z jednotlivých děl, které ukazují nejen styl psaní, ale také na posun v oblasti bádání.

Přesto lze říci, že práce postihuje jen stěžejní díla, a zajisté bychom našli ještě některé další texty, které přímo či nepřímo souvisejí s tématem, a mohly by tak rozšířit bádání i do jiných oblastí. Součástí práce jsou dva původně německé texty přeložené do češtiny za pomoci znalostí z oboru paleografie. Na překlad čeká ještě text třetí, který se ve většině zabývá

¹²³ NOVÁ, Eliška. *Grabštejn. Areál starého a nového zámku, poplužní dvůr a další vrchnostenské stavby*. Liberec 2009, s. 24.

nedalekým městem Hrádek nad Nisou.¹²⁴ V souvislosti s dlouholetým vztahem mezi Grabštejnem a tímto městem je možné další práce zaměřit na politické vztahy.

Cílem bakalářské práce bylo uchopení tématu v širších souvislostech literárního pojetí s ohledem na danou dobu, případná analýza jednotlivých textů a následně komplexní zpracování. Tento výklad pomáhá lépe porozumět některým omylům, ke kterým došlo v minulosti, a umožňuje kritický náhled na dané téma.

¹²⁴ NEUHÄUSER, Josef. *Das Burgendreieck bei Grottau*. In: JDGJI, Reichenberg 38/1928, s. 37 – 48.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Prameny NPÚ

BAŠTOVÁ, Magdaléna – LANCINGER, Luboš – LÍBAL, Dobroslav. *Grabštejn – stavebně historický průzkum hradu a zámku*. Liberec 1979.

GABRIEL, František. *Stavebně historický průzkum hradu Grabštejn*. Liberec 1994.

MENCLOVÁ, Dobroslava. *Stavebně historický průzkum hradu Grabštejn*. Liberec 1971–1973.

NOVÁ, Eliška. *Grabštejn. Areál starého a nového zámku, poplužní dvůr a další vrchnostenské stavby*. Liberec 2009.

Vydané prameny a literatura

ANDĚL, Rudolf a KABÍČEK, JAN. *Hrady a zámky severočeského kraje*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, Liberec: 1962. s. 221 – 223.

RUDOLF, Anděl a kol. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 3, Severní Čechy*. Praha: Svoboda, 1984, s. 125 – 127.

BALBÍN, Bohuslav. *Miscellanea historica regni Bohemiae*. Praha 1681, s. 89.

BERNAU, Fridrich. *Album der Burgen und Schlösser im Königreiche Böhmen*. Saaz, 1881, s. 21.

BECKOVSKÝ, Jan František. *Poselkyně starých příběhův českých*. Ed. Antonín Rezek. Praha 1879, s. 378, 67.

BÍLEK, Tomáš Václav. *Dějiny konfiskací v Čechách 2: po r. 1618*. Praha: František Řivnáč, 1883, s. 791, 69.

ČERMÁK, Petr. *Convictus: Mezinárodní nadace pro záchranu a další využití hradu Grabštejn*. Liberec: Okresní úřad Liberec, 1991.

DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 1999, s. 142 – 143.

FUČÍKOVÁ, Eliška a kol. *Státní hrad Grabštejn*. Ústí nad Labem: Státní památkový ústav, 2001.

GABRIEL, František. *Hrad Grabštejn*. In: Jizerská Kóta: Kulturní a společenská revue severovýchodních Čech. Liberec 1997, s. 37 – 40.

GIRSA, Václav. *Dvě nádvoří. (K problematice konzervační opravy exteriérů památek na aktuálních příkladech z praxe).* In: ZPP 61/2001, č. 8, s. 248 – 253.

GIRSA, Václav – HANZL, Miloslav. *Rehabilitace další části interiérů hradu Grabštejn.* In: ZPP 63/2003, č. 1, s. 3–9.

HEBER, Franz Alexander. *České hrady, zámky a tvrze: Druhý díl, Severní Čechy.* (Překlad Irena Bukačová.) Praha: Argo, 2006.

CHABIČOVÁ, Petra. *Kaple svaté Barbory na Grabštejně.* In: Miscellanea ze semináře starších dějin, Olomouc 2005, s. 71 – 89.

KŘÍŽOVÁ, Květa. *Nová interiérová instalace na Grabštejně.* In: ZPP. 63/2002, č. 3, s. 54–58.

KŘÍŽOVÁ, Květa. *Rozšíření památkové interiérové instalace na Grabštejně.* In: ZPP 66/2006, č. 1, s. 48 – 54.

KRYPTA, Jan – RICHTEROVÁ, Jana. *Opevněné postavení obléhatelů hradu Grabštejna.* In: Castellologica Bohemica 3/2004, s. 285 – 290.

KÜHN, Karl Friedrich. *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale im Bezirke Reichenberg,* Prag: Rudolf M. Rohrer Verlag, 1934, s. 44.

MAREK, Jaroslav – František KUTNAR. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století.* 2. vyd. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 414 – 415.

MENCLOVÁ, Dobroslava. *České hrady.* Praha Odeon, 1972, s. 138 – 139.

MÜLLER, Rudolf Josef. *Schloss Grafenstein.* In: JDGJI, Reichenberg. 13/1903, s. 33 – 35.

NEUHÄUSER, Josef. *Das Burgendreieck bei Grottau.* In: JDGJI, Reichenberg 38/1928, s. 37–48.

NEUHÄUSER, Josef. *Schloss Grafenstein.* In: JDGJI, Reichenberg 50/1940, s. 97 – 103.

PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny* 4. Praha: Česká akademie věd a umění 1947, s. 495.

SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého: Boleslavsko* 10, 3. nezm. vyd. Praha: Argo, 1997, s. 225 – 232.

SEDLÁK, Jan. *Grabštejnská sklepení zpřístupněna*. In: ZPP 63/2003, č. 2, s. 10 – 11.

SCHALLER, Jaroslav. *Topographie des Königreichs Böhmen IV*. Prag 1790, s. 280.

SOMMER, Johann Gottfried. *Das Königreich Böhmen. Zweiter Band*. Prag: J. G. Calve'sche Buchhandlung, 1834. s. 283.

ŠIMÁK, Josef Vítězslav. *České dějiny: Středověká kolonizace v zemích Českých 1*. Praha: Jan Laichter, 1938. s. 745, 245.

ŠŤOVÍČEK, Jan. *Poddanská hnutí na Grabštejně v druhé polovině 16. století*. In: Sborník Severočeského muzea. Historia 6. Liberec 1970, s. 71 – 100.

ŠŤOVÍČEK, Jan. *Renesanční bibliofil dr. Mehl ze Střelice*. In: FN 6/2005, s. 6 – 23.

ŠŤOVÍČEK, Jan. *Báňské podnikání na Grabštejnsku*. In: Studie z dějin hornictví, sv. 2. Praha 1971, s. 80 – 100.

VONDRÁČKOVÁ, Jitka. *Purkrabí z Donína na Grabštejně*. In: ÚSH 6/2003, č. 1, s. 245–270.

Literatura použitá k medailonkům

Biografický slovník českých zemí 4. Praha: Libri, 2006, s. 315.

Biografický slovník českých zemí 5. Praha: Libri, 2006, s. 506.

DULÍK, Stanislav. *Friedrich Bernau a Dubsko*. In: Dubáček. Dubá 2004, s. 10 – 12.

DURDÍK, Tomáš. *Sto let od narození Ing. arch. Dobroslavy Menclové*. In: Castellologica Bohemica 9, Praha 2004, s. 424 – 425.

EBEL, Marian – MUKOVÁ, Jiřina. *PhDr. Luboš Lancinger, CSc., sedmdesátníkem*. In: ZPP 63/2003, č. 2, s. 131.

CHOTĚBOR, Petr. *Tomáš Durdík: Hrady severních Čech*. In: ZPP 53/1993, č. 3, s. 410.

KÁBOVÁ, Hana. *Josef Vítězslav Šimák: jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě*. Pelhřimov 2013.

KOLEKTIV. *Pax bello potior: sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc.* Liberec 2004, s. 3.

Ottův slovník naučný 4. Praha: 1890, s. 114.

Ottův slovník naučný 22. Praha: 1904, s. 749.

Ottův slovník naučný 24. Praha: 1906, s. 616, 672, 673.

Ottův slovník naučný. Dodatky 5. Praha: 1938, s. 161.

MIKULE, Vladimír. *PhDr. Eliška Fučíková, CSc.* In: Lomnické noviny 14/2006, č. 4, s. 14.

SEKYRA, Marek – SIMM, Otokar. *Ještědské květy*. Liberec: Krajská vědecká knihovna, 2008, s. 60-64.

SLAVÍK, Jan. 150. výročí úmrtí Františka Alexandra Hebera. In: ZPP 60/2000, č. 7, s. 18–19.

ŠTULC, Josef. *Za Dobroslavem Libalem*. In: ZPP 62/2002, č. 2, s. 48.

Internetové zdroje

Archaia Praha: obecně prospěšná společnost. Správní rada. [online]. [cit. 2014-04-06]. Dostupné z WWW: <http://www.archaiapraha.cz/praha-cs/?acc=personalia>.

Český rozhlas: Leonardo. Digitalizovaný archiv příspěvků. [online]. [cit. 2014-04-06]. Dostupné z WWW: http://www.rozhlas.cz/leonardo/vstupte/_zprava/1055612.

GIRSA AT spol. s r.o. Ateliér obnovy a konzervace historických staveb. [online]. [cit. 2014-04-06]. Dostupné z WWW: http://www.girsa-at.cz/cz/Vyber_bibliografie.htm.

Karel Škréta (1610–1674): Studie a dokumenty. [online]. [cit. 2014-04-06].

Dostupné z WWW: <http://www.scribd.com/doc/113347268/Karel-%C5%A0kreta-1610-1674-Studie-a-dokumenty>

Národní památkový ústav. Digitalizovaný archiv příspěvků. [online]. [cit. 2014-04-06]. Dostupné z WWW: <http://www.npu.cz/pro-odborniky/narodni-pamatkovy-ustav/edicni-cinnost-npu/odborne-clanky/odborne-clanky-2002/libal-dobroslav-nekrolog>.

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. Digitalizovaný archiv časopisů Zlatá Praha. [online]. [cit. 2014-04-06]. Dostupné z WWW: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=ZlataPrahaII/9.1891-1892/51/611.png>.

PŘÍLOHY

P1 – 1 až 2	Překlady článků od J. R. Müllera a J. Neuhäusera
P2 – 1	Obrazová příloha – fotografie pořízená ke článku J. Neuhäusera
P3 – 1	Vložené CD

PŘÍLOHA 1:

Překlady děl

P1 – 1 až 2

Josef Rudolf Müller

Zámek Grabštejn

[překlad M. Dřevíkovská]

Od profesora *Rudolfa Müllera*¹²⁵ z Liberce

V celé řadě krásných pohledů, které vidíme cestou vlakem z Liberce do Žitavy, vyniká mezi stanicemi Bílý Kostel – Chotyně severním směrem pohled na zalesněný vrch, kde se majestátně vypíná zámek Grabštejn, který tak upoutává naši pozornost. Fascinován pohledem na zajímavou starobylou stavbu jsem se rozhodl jednoho slunečného dne během cesty vystoupit z vlaku ve stanici Chotyně. Odtud vede cesta stinným údolím k panskému pivovaru a kolem nedalekého hostince, příkrou cestou vzhůru až k zámku.

Když vstoupíme do tak zvaného Dolního zámeckého nádvoří, spatříme západně Nový zámek, letní sídlo dnešního pána hraběte Clam-Gallase. Byl postaven na místě bývalé správní budovy roku 1818 hrabětem Kristiánem [Kryštofem] Clam-Gallasem ve stylu biedermeierovském. Dvoupatrová budova nese ve štítu zlacený nápis „FIDEM FARTI VIRTUTE SEQUEMUR“¹²⁶. Naproti stojící budova slouží k ubytování hostů. Kolem těchto budov vede cesta alejí lip vzhůru k vlastnímu hradu Grabštejn.

Z dosažené polohy je překrásná vyhlídka na jih a západ. Současně uvidíme východní část mohutné čelní části stavby, bohužel, jak je patrné, došlo ke změnám, že původní forma již téměř není patrná. Dnes se rozhodně jedná o hospodářský zámek. Pouze na vstupní bráně lze ještě spatřit známky toho, že Grabštejn byl pevný hrad. Před prahem brány byl padací most, zbývající strany tvoří masivní zdi s vestavěnou mohutnou oválnou věží, která zámek charakterizuje. Po táhnoucím se svahu se rozprostírá rozsáhlý park. Šikmo vzhůru projdeme branou a zde spatříme první nádvoří a výše položené druhé nádvoří. Strohé a jednoduše zařízené budovy slouží jako kanceláře a byty úředníků. Pouze na některých zdech a tělesech komínů jsou ještě patrné zbytky sgrafit. Ty nejzajímavější jsou na vrchním nádvoří nad dveřmi, kterými se vstupuje do věže. S věží je zároveň spojen objekt, kterému se v lidové mluvě říkalo „Schatzkastlein“, zámecká klenotnička. Tou je zámecká kaple.

¹²⁵ MÜLLER, Rudolf Josef. *Schloss Grafenstein*. In: JDGJI, Reichenberg. 13/1903, s. 33 – 35.

¹²⁶ Nepřesný opis. Správný opis zní: Fidem fati virtute sequemur (jak je uvedeno v níže v textu). Český překlad: Věrní osudu následujeme jej.

Podívejme se na změny, které postihly původně románskou stavbu tak, jak se měnili její majitelé. Zámek je pravděpodobně dílem Berky z Dubé z jedenáctého století. V nejstarších dobách se nazýval „ULSITZ“, možná též „ULRICHSITZ“. Roku 1278 přešel jako královské sídlo v léno rodu purkrabího z Donína, který dal zámku jméno Grabštejn. Tento rod držel zámek až do roku 1562. Odhlédneme-li od dob husitských válek, zapříčinily zchudnutí vlastníků zámku nekonečné spory se spojenci „Šestiměstí“. Albrecht, poslední z potomků Donínů, byl nucen okolnostmi posledních let zámek prodat doktoru Jiřímu Mehlovi ze Střelic, místokancléři českého krále Ferdinanda [I.].

Nový majitel, bohatý a ochotný stavět, se stal zachráncem zpustošeného zámku. K jakým celkovým stavebním změnám došlo, a to hlavně při nové výstavbě zničené válcové věže, se dnes s určitostí zjistit nedá. Doloženy jsou pouze změny při opravě zničené kaple. Ta byla bohatě vyzdobena stropními malbami; anno 1569, které je zde na několika místech stropu, to plně potvrzuje. K velkým zásadním změnám nedošlo. Pouze na severní dlouhé straně byly dodatečně přistavěny balkony s balustrádami. Kaple, jež zaujímá tvar obdélníku o rozměrech 12,5 metrů délky, 6,32 metrů šířky, s tupými rohy na užší straně u oltáře, má výšku klenby 5 metrů. Vše tak naznačuje původní románskou stavbu. K tomu se přiklání i strohost výzdoby. Nejrozsáhlejší je však výzdoba stropu kaple. Strop je rozdělen ostře profilovanými žebry do polí, která malíř plně využil. Do takto vzniklých středových polí jsou umístěny obrazy hlavního cyklu. Konce klenby zdobí vedlejší obrazy. Tyto obrazy mají jasný řád a smysl. Počínaje obrazem Panny Marie a zrození Ježíše Krista nad varhanním kůrem výzdoba pokračuje vpravo i vlevo do klenebních polí, kde je zobrazena Křížová cesta, ukončená nad hlavním oltářem obrazy „Vzkříšení, Nanebevzetí a Seslání Ducha svatého“. Cyklus pokračuje hlavním středovým polem, kde je vyobrazen „Poslední soud“. V důsledku pozdějších přemalb jsou tyto výjevy znetvořeny. V malých cípech klenby jsou umístěny malé medailonky s výjevy božských ctností. Další symbolické motivy jsou v lunetách nad galerií. Jak na pilastrech, tak v okenních výklencích jsou zbytky obrazů apoštolů, bohužel však značně poničené vlhkostí. Ty nesou známky přemalb restaurátorů, provedených však necitlivě. Více než tyto zásahy poškozují kapli vlhkost. Ta ničí temperovou malbu na předních stěnách i opěradlech lavic. Oltář je evidentně novodobější, patrně z počátku století provedené renovace kaple. Původně byl vybaven drahocenným středověkým mariánským obrazem, ale značně poškozeným. Ten byl za účelem restaurování převezen do Vídně. Z celého původního zařízení se zde nachází řezbářské dílo; metr vysoká socha sv. Barbory. Tato je však odporného vzhledu s ohledem na špinavě bílý nátěr a černě

zvýrazněné oči a obočí. Při bližším ohledání se ještě dalo objevit, že se jedná o plně polychromované řezbářské dílo německého původu, pravděpodobně z konce 13. století. K této soše se váže zajímavá historka. Svatá Barbora jako patronka horníků měla postavenou kapli nedaleko dolů pod Grabštejnem. Tu nechal postavit purkrabí z Donína. Byla však zničena husity, ale sochu se podařilo zachránit přenesením do zámecké kaple, kde již také zůstala. Pak se každoročně 21. prosince konala slavnostní mše za účasti horníků z celého okolí.

S výstupem na kulatou věž, ze které je překrásný výhled, končí pro tentokrát návštěva na Grabštejnu.

Zámek Grabštejn

[přeložila M. Dřevíková]

od *Josefa Neuhäusera*¹²⁷ Hrádek (nad Nisou)

Zámek Grabštejn je jedna z nejhezčích, ale i nejstarších historických staveb z doby rozkvětu rytířstva. I přes změny, kterými v průběhu staletí prošel, si mohutné sídlo se svou bohatou minulostí udrželo středověký ráz. Se svými střechami, věžemi a štíty vysílá pozdravy do dalekého okolí. Nádech romantiky umocňuje krajina, v níž se tato stavba nachází. Po zhruba půlhodinovém putování z nádraží přívětivého města Hrádku nad Nisou, nejstaršího osídlení jablonecké Nisy, nebo čtvrt hodinové pěší cestě ze zastávky v Chotyni, která leží nad železniční tratí ve směru od Liberce na Žitavu, docházíme k zámku.

U vstupu ukazuje tabule cestu ke starému zámku. Po poněkud strmé, ale udržované cestě stoupáme ke starému zámku. Skrze větve stromů vidíme domky mile položené obce Grabštejn, stříbřité vody potoka Mühlbach probíhající listovím. V polovině zámeckého kopce se pěšina mírně točí. Na nedaleké kašně je v obrubě vytesán letopočet 1776. Upoutává nás krásný obraz. Hledíme k Novému zámku na pozemek vkusně upravený zahradníky. Nový zámek byl postaven v místě bývalého správního domu roku 1818 hrabětem Kristiánem Kryštofem z Clam-Gallasu jako letní rodové sídlo. Ve štítu hezké budovy je viditelný nápis „Fidem fati virtute sequemur“ (Věrní osudu, následujeme jej ctností.). Jedná se o heslo hradního pána. Naproti Novému zámku stojí prostorný Panský dům. Mladá zeleň vzrůstá vzhůru po hlavní stěně. Korouhvička na střeše nese letopočet 1833. Kolem celého zámeckého vrchu se rozprostírá jako zelený val přírodní park, založený roku 1818 současně se stavbou Nového zámku hrabětem Kristiánem Kryštofem. Od doby výstavby zámku ve 13. století až do začátku 19. století se svah z obranných důvodů udržoval holý. Staré duby, buky a jehličnaté stromy rozprostírají své mohutné koruny nad pečlivě udržovanými pískovými pěšinami.

Kráčíme dál vzhůru a brzy stojíme před Starým zámkem, který trůní ve výšce 320 metrů nad mořem. Mohutné vzpěry jako by zvyšovaly pevnost jeho zdí. V místě, kde se dotýkají pevného podkladu kopce, jsou až 4 metry široké. Lavička kolem prastaré lípy, na níž je mariánský obrázek, zve k malé zastávce. Odsud hledíme na překrásnou krajinu, kolem které

¹²⁷ NEUHÄUSER, Josef. *Schloss Grafenstein*. In: JDGJI, Reichenberg 50/1940, s. 97 – 103.

se jako obranný val tyčí hory s temně zelenými lesy. Toto kouzlo minulosti nás vtahuje do sebe. Jako věrný pastýř tohoto požehnaného kousku země nás Grabštejn přitahuje. Hlásíme se u zámeckého hlídače, který se nás ujímá v roli průvodce. Nad hlavním vstupem je vytesán letopočet „Anno 1569“. V tomto roce byla doktorem Mehlem ze Střelice zahájena rozsáhlá přestavba hradu, jenž byl dřívějšími válečnými událostmi za jeho obléhání značně poškozen, a vystavěl zde mohutnou pevnou věž. Procházíme vysokou klenutou halou, kde visí žebříky a starodávná hasičská vědra, jež sloužily k hašení požárů. Vcházíme na Dolní zámecké nádvoří. Toto je obklopeno budovami, jež tvoří část zámku, kde se nalézají byty úředníků a služebnictva, předhradí Grabštejna. Po levé straně jsou patrné zbytky obloukové klenby a sloupy. Při stavbě celého zámku, která probíhala v letech 1818 a 1819, byly tyto klenby, jež tvořily lodžii, doplněny zdmi. Naši pozornost upoutává jeden ze čtverců nalézajících se v dláždění nádvoří. Je to místo, kde doktor Mehl ze Střelice kolem roku 1560 nechal vykopat studnu. Ta však musela být znovu zasypána, neboť při výkopu se narazilo na příliš tvrdé skalní podloží. Vodovod postavený roku 1776 z Gickelbergu (kopce)¹²⁸ zásoboval zámek vodou dostatečně.

Prohlížíme si černý sklep, ze kterého vedou schody nahoru. Jsou zde klenby a zdi hrubě vytesané ve skále. Žasneme, na jak pevném podloží je zámek vystavěný. Ze sklepení vede nouzový východ k obvodové zdi zámku, který byl obyvateli zámku používán v období nejvyšší nouze. Naš průvodce nás vede světlým kamenným schodištěm na druhé horní nádvoří, na kterém se tyčí mohutná věž, ochranný duch zámku. Rozeznáváme vrchní zámek jako jádro Grabštejna. Předhradí, kde se nacházejí úřední budovy, kanceláře, vězeňské cely a hradby, obklopuje vnější stěna, která tvoří přirozenou ochranu při napadení. Bylo vždy zapotřebí služebnictva a dalších poddaných pocházejících z obce pod kopcem. O této okolnosti svědčí vznik obce, ležící na vnitřní straně hradního návrší, jež nese název Grabštejn.

Prohlížíme si nejprve hradní kapli. Ta je zasvěcena svaté Barboře a byla listinou poprvé potvrzena roku 1387. Tento klenot, který se nalézá v grabštejnské kapli, se v lidové slovesnosti zve „zlatá zámecká truhlička“. Současná podoba kaple vznikla roku 1569. Obnovena byla roku 1760 a dále zde byly prováděny úpravy při již zmíněné přestavbě uskutečněné v letech 1818 a 1819 a dále v roce 1912 zde byla postavena galerie [stavebním]

¹²⁸ Český *Výhledy*.

inspektorem Pavlem Bergnerem z Prahy.¹²⁹ Malby na stropě a stěnách jsou umělecky hodnotné. Na pilířích klenby jsou znázorněny postavy apoštolů a v malých oválných polích se nalézají výjevy křesťanských ctností. Obraz na oltáři od Lukase Cranacha představuje Matku Boží s Jezulátkem a s Janem Křtitelem, postavou svatého Jana s motivy pomerančovníků a vinných listů. První majitel grabštejnského panství zasvětil kapli svaté Barboře z vděčnosti za ochranu bohatých dolů a horníků. Dne 4. prosince, na svátek svaté Barbory, se každoročně až do roku 1918 konala slavnostní mše, na kterou přicházeli horníci s korouhvemi a muzikou. Malá kazatelna doplňuje zařízení kaple. Sloupy nesoucí galerii jsou ozdobeny erby Trauttmansdorffů a Šternberků. V kapli jsou též malé varhany a na nich je vyobrazena svatá Cecilie. Tento výjev je zhotoven z rybích šupin. Je zde umístěn též obraz s motivem poutního místa Alt-Ötting z roku 1589. V předsáli kaple je vysoká klenba zakončená rozetou. Přicházíme k zámeckému muzeu se zajímavými sbírkami. Na stěnách zde visí velké olejomalby čtyř clam-gallasovských zámků, Liberce, Frýdlantu, Grabštejna a Lemberku. Dále jsou zde cenné obrazy majitelů panství od Karla Postla, rytíře von Führicha a Karla Škréty. Ve vitrínách je malý archiv, v němž jsou uloženy dokumenty ze starých časů, urbury – potvrzující listiny, dopisy a propůjčující glejty. Ve skříních je zde vystaveny staročeský porcelán a nádobí. Místnost vyplňují kroje představující hornictví v nedaleké Loučné. Velké okenní výklenky poskytují dostatek světla v předsáli a krásný výhled.

Stoupáme na věž. V polovině točitého schodiště vcházíme společně s hradním strážcem do postranní chodby. Jsou zde vidět stopy nešťastného zásahu bleskem o Velkých svatodušních svátcích dne 4. června 1843, kdy zámek vyhořel, a naši pozornost zde upoutává velikost věže a zbytky gotického okna.

Dokončujeme výstup na vrchol věže o celkem 86 schodech. Na jednom z těchto schodů se nachází památka z nejstarší historie Grabštejna. Na malé části větší kamenné desky jsou patrné obrysy starého erbu patřícího patrně purkrabímu z Donína. Ze zámecké věže je ze všech 18 průzorů překrásná vyhlídka do kraje. Okolní krajina je jak překrásná zahrada. V hloubce pod námi vidíme domky obce Grabštejna, zámecký rybník, mlýnský rybník, Lörcherberg¹³⁰, staré opevnění a u školy válečné pole. Od Vápenného vrchu se v řadě rozprostírají Vysoký¹³¹, Popova skála¹³², Hochwald¹³³, Töpfer¹³⁴, Breitenberg, Kottmar¹³⁵,

¹²⁹ Paul Bergner, inspektor Obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění a organizátor výstavy Karla Škréty v Rudolfinu (na fotografii v roce 1910 viz <http://www.scribd.com/doc/113347268/Karel-%C5%A0kreta-1610-1674-Studie-a-dokumenty>)

¹³⁰ Hostinec pod hradem v obci Chotyně.

¹³¹ Kopec nedaleko Hrádku nad Nisou.

Gickelsberg¹³⁶ a výběžky Jizerských hor. V širokém okruhu spatřujeme pole, louky s vesničkami a města Hrádek nad Nisou a Žitava. Hezký je též pohled na zámek a jeho střechy, tzv. Hladovou věž, ve které se kdysi nacházela hladomorna.

Když jsme se dostatečně potěšili z krásné vyhlídky, navštívíme ještě kolbiště, které se nalézá jihozápadním směrem od zámku. Je to místo, v jehož středu stojí sloup ozdobený urnou, označovaný jako hřbitov rytířů. Avšak purkrabí z Donína měli již roku 1286, v nedalekém Hrádku nad Nisou, hlavním sídle panství, postavený kostel s rodovou hrobkou, do které se do začátku třicetileté války pohřbívalo. Klenuté podloubí se zbytky starých erbů a vinoucí se malbou přiléhá k hradní zdi a tvoří vyhlídku urozených dam.

Tolik o zámku, který se svými nádvořími, halami a chodbami představuje šlechtické sídlo splňující potřeby svých majitelů po celá staletí. Nahlédněme do historie těchto staletí.

Prastaré je území a jeho osídlení, na kterém zámek Grabštejn stojí. Na svazích a kopcích Lužických hor vzniklo před dávnými časy mnoho hradů a zámků, pevných sídel, která šlechta postavila pro sebe a své potomky. Podle nepodložených zápisů historiků je vznik zámku datován do raného středověku. Původně již roku 1044 zde měl stát hrad jménem Ulsitz. Avšak hustá tma zahaluje místo, kde hrad stál. Až po více než dvou stech letech získáváme záznamy. Král Otakar II. hned na počátku své vlády odňal staročeským rodům ztracené královské statky. Povolal příslušníky německého panstva do své země a daroval jim uvolněné statky v léno. Pravděpodobně takto získal Grabštejn roku 1277 purkrabí Jindřich z Donína, který pocházel z okolí Míšně. Tomuto rodu patřil Grabštejn až do roku 1562 a v této době také dostal své jméno. Byli to právě Donínové, kteří ve 14. století za pomoci horníků ze Saska na svém panství založili hornictví. V okolí Bílého Kostela, Panské Hůrky a Chrastavy se čile dolovala železná ruda, olovnatý leštěnec a zinkové blejno. Hornický perlík a kladivo na korouhvích to připomínají.

Asi 300 let vládli Donínové na Grabštejně bez omezení. Následkem spleťtého dělení majetku byli Donínové nuceni své rodové sídlo prodat. Zpočátku chtěl získat hrad Grabštejn významný vévoda Arnošt Bavorský. To se mu však nepodařilo, a tak roku 1562 koupil panství německý vicekancléř Království českého doktor Jiří Mehl ze Střelic. Tento muž byl

¹³² Pískovcová hora ležící v Lužických horách nedaleko Hrádku nad Nisou, německy nazývaná též Pfaffenstein.

¹³³ Hora ležící taktéž v Lužických horách na hranicích s Německem, česky nazývaná též Hvozď.

¹³⁴ Hora nacházející se 6 km jihozápadně od Zittau (Žitavy), česky nazývaná též Hrnčír.

¹³⁵ Rozhledna na stejnojmenné hoře ležící v německém městě Walddorf, český ekvivalent není znám.

¹³⁶ Kopec ležící nad městem Horní Vítkov v severních Čechách, česky zvaný též Výhledy.

vysoce vzdělaný a nechal svůj nový hrad velkoryse přestavět. Obzvlášť pak stavěl na zámku Grabštejn. Nechal vystavět velkou válcovou věž, již opatřil hodinami, které odbíjely čtvrt hodiny a celé hodiny. Roku 1569 přestavěl kapli svaté Barbory do současné podoby. Vykopání studny na zámeckém nádvoří, jak bylo již zmíněno, musel zanechat kvůli nepoddajnosti skály. Při tomto podnikání Dr. Mehl ze Střelic tak sužoval robotou své poddané, že došlo k několika povstáním. To mu na jeho panství ztěžovalo život, což mělo za následek prodej panství roku 1586 Ferdinandu Hoffmannovi, svobodnému pánu z Grühnenbühlu a Střechova. Ten zastával post dvorního rady a nejvyššího válečného rady císaře Rudolfa II. Po smrti svobodného pána Ferdinanda Hoffmanna roku 1610 se vdova Alžběta, rozená z Donína, znovu provdala za svobodného pána Jana z Černous. Tak se stali svobodní páni z Černous majiteli Grabštejna.

V době třicetileté války, roku 1633, z rozhodnutí panovníka, dostal hrad vévoda Albrecht z Valdštejna, ale ještě téhož roku jej přenechal svému bratranci, hraběti Maxmiliánu z Valdštejna. Po zavraždění frýdlantského pána získali roku 1637 svobodní páni z Černous toto panství císařským výnosem zpět. V roce 1651 získal zámek i panství Adam Matyáš z Trautmannsdorfu. V roce 1704 prodali jeho potomci Grabštejn hraběti Janu Václavu z Gallasu. Poté, co v roce 1757 zemřel poslední z Gallasů, hrabě Filip Josef, jehož manželství zůstalo bezdětné, ustanovil svým dědicem synovce své manželky, svobodného pána Kristiána Filipa z Clamu. Od císařovny Marie Terezie byl dědicům propůjčen titul „hrabě Clam-Gallas“. Grabštejn tak zůstal v jejich držení.

Nerušený zůstal Grabštejn až do husitských válek, které se mu staly osudnými. Zámek odolal roku 1424 obléhání kališníků díky svému dvojitému opevnění a věžím. Roku 1431 to byli opět husité, kteří v čele s Mikulášem z Kaišperka zámek dobyli a obsadili. Brzy se stal Grabštejn nejobávanějším loupežnickým sídlem celé Lužice. S úmyslem učinit tomuto řádění konec se roku 1435 spojilo Šestiměstí se Zikmundem z Vartemberka a Kaišperka zajali. Další nepokoje pak vyvolali roku 1448 Hornolužičtí, podporováni Slezany, neboť začali Grabštejn znovu obléhat, ale bez výsledku. Roku 1450 došlo k novému tažení proti Grabštejnu. Tři týdny leželi Hornolužičtí před Grabštejnem, bylo při tom pobořeno opevnění a poničena značná část zámku. Kvůli své důležitosti byl však zámek z důvodů obranných účelů brzy opraven. Mnohé bouře se přehnaly přes zámek Grabštejn i jeho obec a události třicetileté války často tloukly na jeho brány. Roku 1645 obsadili Grabštejn Švédové a až do roku 1648 drancovali celé okolí. Neméně se zámku dotkla také Sedmiletá válka. V roce 1866 byl zámek obsazen po několik týdnů regimentem pruské vojenské pošty.

Mohutné požáry vypukly na Grabštejně, když 9. dubna 1622 začalo hořet v bytě hlídače a poté ohni padla za obět' věž i se zvony. Dne 13. dubna 1751 zasáhl malou věž blesk, ale tu nezapálil. Nejvíce politováníhodnou událostí pro Grabštejn byl, jak již bylo zmíněno, požár po zásahu bleskem na Svatodušní svátky 4. června 1843, kdy vyhořel celý zámek. Všechny střechy a věže se zvony a hodinovým strojem i celé horní patro zámku byly zničeny ohněm. Jelikož byly všechny střechy šindelové, měl oheň dostatek potravy. Kaple byla před tímto požárem uchráněna. Nová výstavba zámku pak trvala tři roky. Horní patro však již nebylo znovu obnoveno a velká věž, která měla původně mohutnou helmu a lucernu, dostala dnešní podobu.

Dne 20. července 1927 měl hrabě Karel Podstatzky Lichtenštejn, oddaný s komtesou Marií, rozenou hraběnkou Clam-Gallasovou, jako zámecký pan na Grabštejně své sídlo.

Dne 14. října 1804 navštívil zámek Grabštejn císař František I. v doprovodu císařovny. Dne 22. srpna 1872 král Albrecht Saský a princ vévoda Saský, dále pak 14. června 1878 princ Gustav Thurn-Taxis. Zjara roku 1939 si Grabštejn prohlédl purkrabí z Dohna-Schlodien.¹³⁷ 18. května 1939 říšský vedoucí sportu Hans z Tschammera von Osten.

Opouštíme zámek a obracíme se ke vsi Grabštejn, která je často navštěvována pro své krásné vycházky kolem zámeckého vrchu a do okolních lesů. Vesnicí, která čítá 38 domů se 187 obyvateli, protéká Václavický potok, jenž pohání mlýn. Panský pivovar je zajisté nejstarší budovou. Byl postaven na místě staré dřevěné stavby 500 let staré, a to v roce 1729. Při stavebních pracích roku 1892 byly nalezeny zlaté a stříbrné mince. Panský hostinec jménem „Zum Steyerfranzl“ byl postaven ve stejné době jako pivovar, tedy v roce 1729. Při Říšské silnici stojí na rohu zámeckého parku kaplička 14 Pomocníků z konce 18. století. Naproti přes tuto silnici se nalézá velkostatek s hraběcím erbem Trauttmansdorffů z roku 1651, umístěným na klenbě vstupní brány. Na mohutné sýpce je vytesán letopočet 1738, rok výstavby a erb Clam-Gallasů. Na podzim roku 1757 během Sedmileté války sloužila sýpka rakouským posádkám jako lazaret. Mnoho vojáků zde zemřelo a byli také v okolí sýpky pochováni. Na paměť první světové války postavila obec pomník.

Nadšený vlastenec a milovník přírody nachází na Grabštejně mnoho zajímavého, neboť pravý poutník nevnímá jen krásu přírody, ale také své kroky zavede do míst historických.

¹³⁷ Schlodien – německý název pro oblast na severu Polska.

PŘÍLOHA 2:

Obrazová příloha

P2 – 1

Schloß Grafenstein bei Grottau.

Zdroj: NEUHÄUSER, Josef. *Schloss Grafenstein*. In: JDGJI. Reichenberg 50/1940, s. 96.